

UDK 322(497.1+438)“1945/1962”(091)
316.323.73(497.1+438)“1945/1962”
<https://doi.org/10.53745/ccp.46.91.4>

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 25. ožujka 2022.

Prihvaćeno za objavljivanje: 4. siječnja 2023.

POLITIKA KOMUNISTIČKIH REŽIMA U JUGOSLAVIJI I POLJSKOJ PREMA KATOLIČKOJ CRKVI (1945. – 1962.): SLIČNOSTI I RAZLIKE

Miroslav AKMADŽA

Hrvatski institut za povijest
Opatička 10, 10 000 Zagreb
akmadza@isp.hr

Autor na temelju relevantne literature i objavljenih izvora analizira sličnosti i razlike u politici komunističkih režima u Jugoslaviji i Poljskoj, a s obzirom na sličnosti i razlike u njihovim socijalističkim sustavima i međunarodnom položaju u određenim povijesnim razdobljima. Naime, iako su obje zemlje nakon Drugoga svjetskog rata uspostavile sovjetski tip državnog socijalizma, Jugoslavija je 1948. raskinula savez sa sovjetskim komunističkim blokom te uspostavila poseban oblik socijalističkog uređenja, koji je s vremenom nazvan samoupravni socijalizam. S druge strane Poljska je ostala pod čvrstim nadzorom sovjetskoga komunističkog režima, sve do njegova pada. Autor u ovom radu analizira razdoblje od uspostave komunističke vlasti u Jugoslaviji i Poljskoj 1945. godine do početka Drugoga vatikanskog koncila 1962. godine.

KLJUČNE RIJEČI: komunistički režim, Jugoslavija, Poljska, 20. stoljeće.

Uvod

Za komuniste je prema temeljnim ideološkim postavkama marksizma religija bila glavno ideološko oruđe eksploatatora u borbi protiv potlačenih masa i protiv oslobađanja čovjeka. Zato su komunisti željeli da u društvu pod njihovim vodstvom prevlada marksistički pogled na svijet, a religija bude privatna stvar svakog pojedinca bez utjecaja na politiku. Komunisti su religiju i vjerske organizacije smatrali dijelom srušenog vladajućeg sustava koji je nastojao onemogućiti širenje komunističkih ideja. Komunistička partija (KP) nastojala je biti jedini ideološki i politički autoritet te je svaki autoritet izvan Partije ograničavala i na kraju uništavala. S obzirom na to da se religija nije mogla podvrgnuti

zabranama, deklarirani vjernici i Crkva potiskivani su izvan javnog života i stavljeni pod ograničenja kako bi se nadziralo njihovo možebitno političko organiziranje i djelovanje. Takva se politika provodila u svim komunističkim zemljama istočne Europe, pa tako i u Jugoslaviji i Poljskoj, vrlo često na sličnim metodama, ali i uz određene razlike ovisno o unutarnjim ili vanjskopolitičkim okolnostima, kao i snazi same Katoličke crkve u dotičnim državama.

1. Temeljne odrednice crkveno-državnih odnosa u Jugoslaviji

Nakon svršetka Drugoga svjetskog rata Katolička crkva u Jugoslaviji, nakon uništenja drugih političkih stranaka, bila je jedina snaga koja se mogla oduprijeti novom komunističkom režimu. Komunistički režim, osim što je optuživao Katoličku crkvu za suradnju s ustaškim kolaboracionističkim režimom, nije se mogao pomiriti s time da u zemlji postoji jedna tako brojna i snažna te, osim vjerski, i nacionalno angažirana organizacija, koja nije pod njegovim nadzorom. Istodobno Katolička crkva nije se mogla pomiriti s činjenicom da će državom, i to ponovno jugoslavenskom, upravljati vlast, koja je svoje djelovanje zasnivala na ateističkoj ideologiji. U borbi protiv Crkve komunistički je režim u Jugoslaviji morao voditi računa o raspoloženju naroda, ali i o međunarodnim prilikama. Jugoslavija je, za razliku od Poljske, bila i višenacionalna i višekonfesionalna zajednica, pa je vlast i o tome morala voditi računa, posebice zbog povijesno uvjetovane velike netrpeljivosti između Katoličke crkve i Srpske pravoslavne crkve. Katolička crkva imala je velik ugled i utjecaj u hrvatskom i slovenskom narodu ne samo kao vjerska nego i kao javna ustanova koja djeluje i u području obrazovanja i milosrdnog rada. Obrazovano svećenstvo, materijalna neovisnost o državi, kao i međunarodni utjecaj, davali su joj snagu u otporu protiv napada. Zato su komunisti u borbi protiv Katoličke crkve morali biti oprezniji nego u borbi protiv ostalih protivnika režima. Doživljavali su je kao moguće središte okupljanja oporbenih političkih snaga i kao najjačeg ideološkog protivnika. Država je opravdavala napade na Katoličku crkvu njezinim protukomunizmom i nesamostalnošću u odnosu na Svetu Stolicu. No, baš zbog čvrste veze Katoličke crkve u Jugoslaviji sa Svetom Stolicom, tj. njezine globalne snage, jugoslavenski režim nije uspio staviti je pod svoj nadzor, za razliku od Srpske pravoslavne crkve i Islamske vjerske zajednice, koje su zbog svoje zatvorenosti u jugoslavenske granice vrlo brzo pale pod potpuni nadzor komunističkog režima. Iako je komunistički režim u sređivanje odnosa s Katoličkom crkvom krenuo oprezno, njegovi postupci u praksi stvorili su dodatnu netrpeljivost Katoličke crkve prema novoj vlasti. Komunistički režim na čelu s Josipom Brozom Titom pokušavao je djelovati na crkvenu vlast u Jugoslaviji da oslabi veze sa Svetom Stolicom i formira »narodnu crkvu«, koja bi bila pod nadzorom nove vlasti. Takvoj politici najviše se protivio nadbiskup zagrebački i predsjednik Biskupske konferencije Jugoslavije Alojzije Stepinac. Ostali su ga biskupi u pravilu podržavali, iako je bilo i onih koji su bili spremni na veću suradnju s vlastima, ali nikad u smislu da bi se odrekli Svete Stolice.

U skladu s općim raspoloženjem u svojim redovima počeli su i prvi potezi predstavnika nove vlasti koji su zaoštravali državno-crkvene odnose. Tako je 17. svibnja 1945. godine nadbiskup Stepinac prvi put uhićen i zatvoren. Prigodom posjeta Zagrebu 2. lipnja 1945.

Tito je pozvao predstavnike Zagrebačke nadbiskupije na razgovor. Sutradan je nadbiskup Stepinac pušten na slobodu, a dan poslije razgovarao je s Titom. Tom prigodom nadbiskup Stepinac nazvao je razgovore vlasti s biskupima korisnima, ali je naglasio da jedino Sveta Stolica može donositi odluke za Crkvu. Predložio je uspostavu konkordata ili bar *modus vivendi* kao u predratnoj Čehoslovačkoj. Zatim je branio ulogu Svete Stolice u ratu te predložio Titu da se sastane s vodstvom Hrvatske seljačke stranke (HSS) i nekim čestitim pristašama ustaškog pokreta. Također je zamolio poštedu ljudskih života progonjenih i uhićenih gdje je god to moguće.

Bez obzira na održane sastanke koji su trebali umiriti stanje odnosi Katoličke crkve i nove vlasti su se iz dana u dan sve više pogoršavali. U skladu s tim crkvene vlasti bile su prinuđene slati predstavke državnim vlastima. U predstavkama se prosvjedovalo zbog ateističke promidžbe među mladima, rada nedjeljom i blagdanima, skidanja križeva u školama, postavljanja povjerenika u čisto crkvenim zavodima sirotištima, uhićenja biskupa i svećenika, klevetanja biskupa i svećenika na javnim sastancima i zapljene crkvene imovine. Također se tražila nesmetana obuka vjeronauka u školama. Prosvjedovalo se i zbog neljudskog odnosa prema vojnicima i civilima u logorima. Slijedile su predstavke o novim zakonima o školama i vjerskom odgoju, agrarnoj reformi, devastiranju katoličkih groblja i drugim oblicima narušavanja vjerskih prava. Kako nije bilo odgovora na navedene predstavke, biskupi su odlučili istupiti javno tijekom Biskupske konferencije u rujnu 1945. godine. Biskupi su tom prigodom sročili pastirsko pismo katoličkim vjernicima u kojem iznose spomenute probleme. Pismo je čitano u svim crkvama i imalo je snažan odjek u javnosti. Pastirsko pismo došlo je za vlast u nezgodno vrijeme jer su se pripremali izbori za Ustavotvornu skupštinu, a i međunarodne prilike nisu bile povoljne jer se pripremala Mirovna konferencija i utvrđivanje budućih međudržavnih granica, pri čemu Jugoslavija nije željela zaoštavati odnose sa Zapadom. Komunistička vlast bila je zatečena te jedno vrijeme nije uopće bilo reakcija. I novine su šutjele čekajući reakciju političara. Prvi je o pismu progovorio predsjednik Vlade Federalne Hrvatske Vladimir Bakarić, koji je upozorio da su u pismu napisane i riječi za koje se može odgovarati po krivičnom zakonu. To je bila i svojevrsna najava uhićenja koje je Stepinac predviđao. Sveta Stolica dala je svojevrsnu podršku biskupima službeno prosvjedujući kod jugoslavenske vlade u pogledu vjerskih progona, ističući da na Balkanu u povijesti nije bilo toliko mržnje usmjerene protiv Katoličke crkve. Napokon se o pastirskom pismu očitovao i sam Tito, koji u kritici pisma kao glavno pitanje postavlja to što biskupi nisu izdali takvo pismo za vrijeme ustaške vlasti te stali protiv ubijanja Srba u Hrvatskoj. Dalje ističe da su biskupi spremni sada na žrtvu, a da su za vrijeme ustaša šutjeli, ne zbog straha nego zato što su ih podržavali. Na kraju je zaničevao da se Crkva u Jugoslaviji progoni te da su kažnjeni samo oni koji su bili odgovorni i krivi.

Nedugo nakon održavanja izbora, koji nisu bili nimalo demokratski ali su ih komunisti iskoristili za učvršćivanje svoje vlasti, Tito je zatražio od Svete Stolice da opozove Stepinca i postavi drugog nadbiskupa jer će ga jugoslavenske vlasti inače biti prisiljene uhititi. To je bio službeni navještaj Stepinčeva uhićenja. Kako je taj zahtjev ignoriran, Tito je zaključio da su svi pokušaji da se utiče na nadbiskupa Stepinca bezuspješni te je naložio njegovo uhićenje i suđenje. Sudski postupak trajao je vrlo kratko te je 11. listopada 1946.

godine donesena presuda kojom je nadbiskup Stepinac osuđen na 16 godina zatvora s prisilnim radom i gubitkom političkih i građanskih prava u trajanju od pet godina. Razlozi za presudu mogu se u najkraćem obliku sažeti na navodnu suradnju s ustaškim vlastima. Sudski postupak bio je politička farsa bez ikakvih konkretnih dokaza i mogućnosti da svjedoči itko tko bi stao u Stepinčevu obranu. Stepinac je u svojoj obrani opovrgnuo sve optužbe, ističući da mu je savjest čista. Iako su predstavnici vlasti vjerovali da će zatvaranjem nadbiskupa Stepinca lakše djelovati na ostale biskupe, osim privremenog zatišja u odnosima Katoličke crkve i države, ti odnosi nisu poboljšani, dapače, oni su početkom pedesetih godina dodatno zaoštreni, što je dovelo i do prekida diplomatskih odnosa Jugoslavije i Svete Stolice.

Iako je jugoslavenska vlada nastojala smiriti odnose s Katoličkom crkvom, uvidjevši da represivna politika prema Crkvi ne donosi za vladu pozitivne rezultate, ipak je i dalje djelovala na razbijanju crkvenog jedinstva koristeći se staleškim svećeničkim udruženjima. I dalje je radila na materijalnom slabljenju Crkve nacionalizacijom crkvenih zgrada i građevinskog zemljišta. Iako je u međuvremenu 1953. godine donesen i Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica, koji je jamčio vjerska prava, u praksi se za samu Crkvu na terenu nije ništa bitno promijenilo. No, ipak se može reći da u odnosima između Katoličke crkve i jugoslavenske vlade dolazi do smanjenja otvorenih sukobljavanja. Tu i tamo pojavile su se poneke optužbe predstavnika vlasti na račun Svete Stolice, što nije predstavljalo nikakvu novost. Sukobi više nisu bili javno isticali i uglavnom su se vodili oko vjeronauka, svećeničkih udruženja, vjerskih škola i sustavnog ideološkog obračuna vlasti s religijom, posebice kroz školski sustav i sredstva javnog priopćavanja. No, bilo je u redovima komunističkoga režima i onih koji su kritizirali shvaćanja da je pitanje religije pitanje svakodnevnice političke borbe ili nekih upravnih ograničenja. Na to je upozorio i Edvard Kardelj, jedan od glavnih komunističkih ideologa, koji je tvrdio kako nije cilj borbe protiv političkog zloupotrebljavanja vjerskih osjećaja uništenje Crkve ili vjere. Smatrao je da je povijest pokazala i da vjeruje da će i Katolička crkva naći način i put pomirenja sa stanjem koje vlada u Jugoslaviji.

Komunistički režim sve je više uviđao da represivnom politikom prema Katoličkoj crkvi ne jača ugled režima, a nasuprot tomu, jača ugled Crkve u narodu. Kako bi zaustavio suprotan učinak represivnog odnosa prema Katoličkoj crkvi, Tito je u rujnu 1953. godine upozorio na sve češće fizičke obračune sa svećenicima, tražeći da se s takvim postupcima prekine, ističući da se protiv okorjele neprijateljske politike Katoličke crkve treba boriti političkim sredstvima i ignoriranjem. S obzirom na to da ta promjena taktike prema Katoličkoj crkvi nije svima u KP bila jasna, Kardelj je na III. kongresu SK Slovenije ponukan tim nerazumijevanjima, upozorio kako bi bilo ne samo politički štetno nego i potpuno nepravilno ako bi komunisti stali na stanovište da je religiozno uvjerenje nekog čovjeka samo po sebi prepreka da bi takav čovjek mogao pošteno i savjesno raditi i ravnopravno surađivati i stvarati u sustavu socijalističkog upravljanja. Međutim, upozorio je da komunisti ne mogu biti religiozni.

Iako je taktika prema Katoličkoj crkvi promijenjena, ali ne radi međusobnog uvažavanja, već upravo radi slabljenja Crkve, naravno je da onda nije dolazilo ni do kakva napretka u crkveno-državnim odnosima. Režim je za takav razvoj prilika i dalje smatrao odgovornom

Katoličku crkvu, odnosno njezino vodstvo. Država nije odustajala također od djelovanja na slabljenju ekonomske moći vjerskih zajednica. U jednom elaboratu iz 1954., koji je za potrebe državnih tijela izradila Savezna komisija za vjerska pitanja, naglašeno je da ne treba dozvoliti ekonomsko jačanje Crkve jer da time jača i njezina djelatnost, kako na vjerskom tako i na političkom polju. Pomoć nižem svećenstvu trebala je koristiti za stvaranje nejedinstva među svećenicima i trebala se dijeliti preko svećeničkih udruženja s ciljem afirmacije udruženja. Temeljni cilj državnih subvencija bio je da se pridobije što veći broj svećenika »na lojalne pozicije prema zemlji«.

Nezadovoljna postignutim rezultatima protuvjerske kampanje Savezna komisija za vjerska pitanja osnovala je početkom 1955. godine Odjel za promičbu. Komisija je zaključila da treba više koristiti novinare i preko njih izvršavati određene zadatke te u tu svrhu izabrati podobne novinare.

Nakon smrti pape Pija XII. (1958.) i kardinala Alojzija Stepinca (1960.) predstavnici državne vlasti u Jugoslaviji željeli su dokazati da su njih dvojica bili glavni krivci za loše crkveno-državne odnose te su odmah u javnost puštene najave da vlada želi poboljšanje odnosa s Katoličkom crkvom. Također se nastojalo prikazati kardinalova nasljednika nadbiskupa Franju Šepera kao osobu skloniju dijalogu s državnim vlastima, iako on to ničim nije pokazao, već je naprotiv bio sličnih svjetonazora kao kardinal Stepinac te je sve vrijeme izbjegavao razgovore s predstavnicima vlasti ako za to nije bilo posebno važnih razloga.

Zapaženi su sve češći susreti između predstavnika Katoličke crkve i državnih vlasti, koji su doveli do određenog popuštanja napetosti. Državne vlasti također su upozoravale mjesna tijela vlasti da upravne mjere prema svećenicima treba kad god je to moguće zamijeniti političkim mjerama.

Prva konkretna reakcija Katoličke crkve u Jugoslaviji na naznake o spremnosti jugoslavenske vlade za poboljšanje crkveno-državnih odnosa uslijedila je u rujnu 1960. godine. Naime, biskupi su uputili sa svoje godišnje konferencije u Zagrebu pismo vladi, tj. Saveznom izvršnom vijeću (SIV), u kojem izražavaju spremnost da se odazovu najavama državnih vlasti o normalizaciji crkveno-državnih odnosa, iznoseći poduži niz spornih točaka u crkveno-državnim odnosima koje treba riješiti kako bi se ti odnosi normalizirali. Drugi vatikanski koncil svojim je reformama i najavom promjene svoje politike prema komunističkim režimima na istoku Europe pridonio procesu normalizacije crkveno-državnih odnosa u Jugoslaviji.¹

¹ Ovaj rad nastao je u sklopu istraživačkog projekta »Rat, žrtve, nasilje i granice slobode u hrvatskoj povijesti 20. stoljeća« (IP-2019-04-6673), koji financira Hrvatska zaklada za znanost.

Sažeto na temelju sljedeće literature: Miroslav AKMADŽA, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945. – 1980.*, Zagreb – Slavonski Brod, 2013.; Miroslav AKMADŽA, *Biskupi, komunisti i svećenička udruženja*, Zagreb – Sarajevo, 2018.; Miroslav AKMADŽA, *Oduzimanje imovine Katoličkoj crkvi i crkveno-državni odnosi od 1945. do 1966. godine. Primjer Zagrebačke nadbiskupije*, Zagreb, 2003.; Aleksa BENIČAR, *Alojzije Stepinac – hrvatski kardinal*, Zagreb, 1993.; Stjepan KOŽUL, *Martirologij Crkve zagrebačke. Spomenica žrtvama ljubavi Zagrebačke nadbiskupije*, (drugo i dopunjeno izdanje), Zagreb, 1998.; Radmila RADIĆ, *Država i verske zajednice, 1945. – 1970.*, Knj. I. i II., Beograd, 2002.; Marin SRAKIĆ, *Zabrana školskog vjeronauka u doba komunizma*, Zagreb, 2000.

2. Temeljne odrednice crkveno-državnih odnosa u Poljskoj

Katolička crkva u Poljskoj isticala se domoljubnim stavom tijekom Drugoga svjetskog rata, s kojim je ušla i u novu društvenu i političku stvarnost nakon što su Sovjeti ušli u Poljsku. I premda je politički sustav uveden u Poljskoj u početku imao formalna obilježja demokracije, to je istodobno bio socijalistički sustav koji nikada nije prihvaćen od strane Crkve i šire javnosti. U prvim godinama nakon Drugoga svjetskog rata poljski komunisti odlučili su da se neće otvoreno boriti protiv Crkve. Promovirana je »politika međusobnog prolaska« između države i Crkve, materije i duha, kako je napisano u tajnoj bilježici upućenoj Politbironu Središnjeg odbora Poljske radničke stranke. Za razliku od Jugoslavije, komunističke vlasti u Poljskoj nisu ometale dobrotvorni rad Crkve. Međutim, država se, kao i u Jugoslaviji, službeno poštujući vjerske osjećaje i osiguravajući slobodu vjere za svakog građanina, zapravo na sve moguće načine borila protiv raznih religija i svih oblika pobožnosti. Za komuniste je glavni neprijatelj, osim protukomunističkog »neovisnog podzemlja«, bila prije svega Katolička crkva. Da bi se borila protiv nje, Poljska radnička stranka, transformirana u prosincu 1948. u Poljsku udruženu radničku stranku, koristila se strukturama državne uprave – u početku Ministarstvo javne uprave, a kasnije Ured za vjerska pitanja (pandan jugoslavenskoj Komisiji za vjerska pitanja). Represijski aparat osnovan 1950., unatoč nekoliko preobrazbi, preimenovanja i promjena unutarnjih struktura i dalje je bio glavni alat za borbu protiv Katoličke crkve. Središte odlučivanja svih komunističkih akcija protiv Katoličke crkve bila je Komisija za svećenstvo, koje se sastojala od članova Središnjeg odbora Poljske radničke stranke / Poljske ujedinjene radničke stranke. Spomenuti Ured za vjerska pitanja osnovan je kako bi pojačao administrativni nadzor nad Katoličkom crkvom. Komunistička vlast širila je ateističke ideje te vodila borbu protiv Katoličke crkve i drugih vjerskih udruga. Nastojali su u potpunosti svojim interesima podrediti crkvenu hijerarhiju i učiniti njezino djelovanje ovisnim o odlukama stranačke i državne vlasti.

Prvo desetljeće komunističke vlasti u Poljskoj (kao i u Jugoslaviji) popraćeno je represijom ne samo nad svećenstvom i crkvenom hijerarhijom nego i represivnim akcijama protiv katoličkih aktivista, članova crkvenih udruga, bratstava, župnih vijeća, pa čak i crkvenih zborova. Proganjani su svjetovni radnici katoličkih izdavačkih kuća, urednici časopisa, veletrgovci i vlasnici katoličkih knjižara. Crkvena imovina je pljačkana, uništavana su stoljetna dostignuća katoličkog obrazovanja, kao i cjelokupne široko shvaćene društvene djelatnosti Katoličke crkve. Sve se to događalo po uputama i strogim nadzorom SSSR-a, a u Poljskoj je u prvim poslijeratnim godinama posebno postao poznat general Iwan Aleksandrowicz Sierow, časnik sovjetskog Narodnoga komesarijata unutrašnjih poslova (NKVD), koji je nadzirao i podržavao borbu poljskih komunista s Katoličkom crkvom. Međutim, u prvim godinama nakon rata komunisti si nisu mogli priuštiti izravan teror nad Katoličkom crkvom jer su bili svjesni da njihova nazočnost u zemlji nije prihvaćena. Zato su u početnom razdoblju komunističke vlasti isticale suradnju s Katoličkom crkvom i ulogu religije u javnom prostoru. Predsjednik Bolesław Bierut čak je – u skladu s predratnom praksom – prisegu položio pred parlamentom 1947. završio riječima »tako mi Bog pomogao«. Kapelani, koje je imenovala legitimna crkvena vlast, prvih su godina nastavili raditi u vojsci, a raspela su ostala u državnim uredima i školama. Međutim, to je bilo samo

zavaravanje javnosti jer su se prividna suradnja s biskupima i sudjelovanje predstavnika državnih vlasti na crkvenim svečanostima miješali s neprijateljskim izjavama protiv biskupa i Svete Stolice, terorom protiv svećenstva i redovnika i donošenjem odluka koje su bile usmjerene provođenju protucrkvene represije. Vrijeme je pokazalo da je podrška koju je pružao Bierut, kao i ostale spomenute procrkvene aktivnosti, bila promidžbenog karaktera. Stvaranje dojma da je Crkva nazočna u javnom životu bilo je potrebno poljskim komunistima kao element izgradnje imidža demokratske države.

U listopadu 1947. godine Ministarstvo javne sigurnosti najavilo je konkretne aktivnosti u borbi protiv Crkve. Najavljen je početak sveobuhvatne i sustavne istrage crkvenih ustanova na terenu. Posebno je trebalo spriječiti utjecaj svećenstva na radništvo i mladež. Katolička crkva tom prigodom ocjenjena je, kao i u Jugoslaviji, kao najorganiziranija i najsofisticiranija reakcionarna snaga usmjerena protiv državne vlasti koju treba pobijediti. Od tog su se trenutka službenici Ureda za sigurnost počeli sasvim drukčije odnositi prema Katoličkoj crkvi. Dok su prve dvije-tri godine nakon svršetka rata bile vrijeme relativnog mira, otad su se neki oblici represije intenzivirali. U Jugoslaviji je bilo obrnuto, prvih par godina otvorena represija i radikalne mjere prema Crkvi, a kasnije je došlo do postupnog popuštanja.

Poljski biskupi su u međuvremenu bezuspješno pokušavali zaustaviti proces sekularizacije pa su 14. ožujka 1947. godine premijeru Józefu Cyrankiewiczu predali dokument u kojem su tražili davanje državi kršćanskog karaktera. U tom je duhu djelovao primas August Hlond, a od studenoga 1948. godine njegov nasljednik nadbiskup Stefan Wyszyński. Komunističke vlasti posebno je zabrinjavao rad brojnih vjerskih organizacija koje su okupljale velik broj vjernika. No, za razliku od Jugoslavije, koja je zabranila takve organizacije, u Poljskoj se dogodilo obrnuto. Naime u kolovozu 1949. poljske su vlasti donijele uredbu kojom su se sve vjerske udruge morale provesti državnu registraciju. U protivnom bi bile ukinute, a njihova imovina oduzeta. Međutim, poljski biskupi su to odbili i odlučili sami raspustiti sve katoličke udruge, ne želeći da one djeluju pod državnim nadzorom.

Nakon prvih godina izravne i neizravne represije protiv Crkve, kao i u Jugoslaviji, uslijedilo je krajem 1950-ih i početkom 1960-ih razdoblje promjene taktike prema Katoličkoj crkvi u vidu više političkoga, a manje represivnoga djelovanja. To je razdoblje u kojem je Władysław Gomułka bio prvi tajnik Središnjeg odbora Poljske ujedinjene radničke stranke. Tijekom staljinističkog razdoblja Crkva je više puta pokušavala uspostaviti suradnju s državnim vlastima na određenoj razini, nastojala normalizirati odnose, pa čak i potpisala s vlastima sporazum o razumijevanju (14. travnja 1950.). Tim sporazumom biskupi su se obvezali da će utjecati na svećenstvo da potiče vjernike na poštovanje državne vlasti i na rad na obnovi zemlje. Obećali su i poduzimanje mjera protiv svećenstva koje će sudjelovati u zavjereničkim akcijama protiv države. Štoviše, pristali su se zauzeti i kod Svete Stolice za reguliranje pravne situacije biskupija smještenih na zapadnom i sjevernom teritoriju. No, tim sporazumom Crkva se nije samo obvezala da će sprečavati protudržavno djelovanje svećenstva nego i »zločinačku djelatnost banda« koje su vodile otvorenu borbu protiv vlasti. Riječ je o tzv. podzemlju, koje je dobrim dijelom bilo vezano uz Zemaljsku vojsku, a čija je djelatnost, posebice na samom početku, podsjećala na djelatnost križara u Jugoslaviji. Ta se točka sporazuma u nekim konzervativnim krugovima doživljavala

dosta kontroverznom te je smatrana činom izdaje. Vladina strana složila se da neće ograničavati vjeronauk u školama i da se neće miješati u vjersku praksu učenika izvan škole. Bilo je osigurano da će postojeće katoličke škole biti očuvane i da će imati ista prava kao i državne škole. Vladina strana potvrdila je da Crkva ima pravo provoditi dobrotvorne kampanje, objavljivati vlastiti vjerski tisak i publikacije kao i organizirati hodočašća i vjerske procesije. Vjerskim zajednicama bilo je dopušteno slobodno djelovanje i odlučeno je da će kapelani moći slobodno djelovati u bolnicama, zatvorima i vojsci, što je u Jugoslaviji bilo nezamislivo. Ideja je bila da promidžbeni odjeci toga sporazuma pomognu vlastima u suzbijanju socijalnog otpora. S jedne strane, komunisti su sjedili za stolom stvarajući privid pregovora, a s druge strane provodili su nova zakonska i nepravna rješenja koja su ograničavala područje slobode Crkve. Sporazum je u početku iznenadio predstavnike Svete Stolice, posebno papu Pija XII. Diplomatski je utvrđeno da je Katolička crkva u Poljskoj učinila previše ustupaka pa je sve sumnje, posebno one povezane sa sumnjom u favoriziranje komunista, morao osobno 1951. godine objasniti primas Stefan Wyszyński. Zapravo je bila riječ o prisilnom sporazumu, koji je ipak Episkopatu dao priliku da se oporavi od očekivanih novih napada. S te točke gledišta plan biskupa bio je uspješan jer iako proces uništavanja Crkve nije zaustavljen nego je usporen i na jedno vrijeme odgođen.

Međutim, komunističke su vlasti samo taktizirale te usmjerile svoje djelovanje na istiskivanje Crkve iz društvenog života i smanjivanje njezina utjecaja na građane u nacionalnim i državnim pitanjima. Ispostavilo se da potpisani sporazum nije ispunio nade biskupa. Gotovo sve obveze koje je država obećala nisu ispunjene. Paradoksalno, ali nakon potpisivanja sporazuma započeo je najveći progon Katoličke crkve u Poljskoj. »Živimo ovdje u uvjetima stalne pravne revolucije. Komunistički zakon praktički nema fiksnu pravnu terminologiju ili instituciju u smislu prihvaćenom na Zapadu. Revolucionarni čin prevladava iznad pravne norme, koja stvara oportunistički propis namjeravane nestalnosti, ovisno o tome služi li revolucionarnoj svrsi ili ne« – napisao je primas Wyszyński Državnom tajništvu Svete Stolice u svibnju 1950. godine.²

Početni pokušaj uništenja Katoličke crkve zamijenjen je 1953. godine programom preuzimanja nadzora nad njom i guranja u sakristije. Naime, 9. veljače 1953. godine Državno vijeće donijelo je Uredbu o dodjeli i popunjavanju crkvenih ureda od strane državnih vlasti, kao i o ukidanju tih ureda, što je bilo suprotno normama kanonskog prava. Ta je uredba bila sredstvo koje je komunističkim vlastima omogućavalo da u potpunosti nadziru imenovanje svih crkvenih dužnosnika. Uredba je inače izdana nakon suđenja krakovskoj kuriji početkom 1953. godine na kojem su izrečene tri smrtne kazne, što je povećalo osjećaj straha među svećenstvom. Uredba je obvezivala crkvene vlasti da prije svakog imenovanja, uključujući premještanje svećenika na drugo mjesto, dobiju suglasnost nadležnog predsjedništva provincijskog nacionalnog vijeća. Štoviše, dopuštala je državnim vlastima da uklanjaju svećenike sa svojih položaja ako su gajili, podržavali ili štitali aktivnosti suprotno zakonu i javnom poretku. Primas Wyszyński i Episkopat prisiljeni su na žestoku reakciju pa su 8. svibnja 1953. uputili Vijeću ministara prosvjedno pismo pod nazivom »Non possumus« (»Ne možemo«), u kojem su ne samo iznijeli biskupski stav prema šteti

² Jan ŻARYN, *Kościola w PRL*, (Crkva u Narodnoj Republici Poljskoj), Warszawa, 2004., str. 26.

i represiji koju je pretrpjela Crkva nego i pozvali na vjerska prava i slobodu. Nakon toga su komunističke vlasti uhitile i u tajnosti deportirale izvan Varšave primasa Wyszyńskog i »uklonile« ga s funkcije primasa. Važno je spomenuti kako je to učinjeno nakon Staljinove smrti, kada se očekivao popuštanje dotadašnje rigidne politike u odnosu na Crkvu. Papa Pio XII., kao i u slučaju zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca, u znak solidarnosti s poljskim kardinalom, izopćio je iz Crkve sve koji su pridonijeli njegovu zatvaranju. Komunističke vlasti imenovala su lođskog ordinarija Michała Klepacza za predsjedavajućeg poljskog Episkopata, a zastrašeni biskupi zakleli su se na vjernost NR Poljskoj. Komunistička promidžba pokušavala je uvjeriti javnost da u socijalističkoj Poljskoj nema ni Crkve ni vjere ni vjernika, nego postoje samo relikvije »mračnog vrtića«.

Međutim, što je represija više jačala, progonjena Crkva bila je sve otpornija na postupke vlasti. Od 1956. počinje tzv. otopljenje u crkveno-državnim odnosima, uzrokovano dijelom i činjenicom da je komunistički blok otopljen otvorenom kritikom politike Josifa Visarionoviča Staljina, koja je sve više dolazila do izražaja nakon njegove smrti. Istodobno je Władysław Gomułka ponovno izabran na mjesto prvog tajnika Središnjeg odbora Poljske ujedinjene radničke stranke. Došlo je i do određenih zaokreta u poljskoj vladi koji su ukazivali na smanjenje njezine staljinističke učmalosti, pa čak i slabljenja podaničkog odnosa prema Moskvi, što je u jednom trenutku prijetilo i intervencijom SSSR-a. Te su promjene u Poljskoj popraćene puštanjem primasa Wyszyńskog na slobodu i kratkotrajnim ustupcima vlasti Katoličkoj crkvi. Zabilježen je odlazak primasa u Rim i njegovi susreti s papom Pijom XII., tijekom kojih je predstavio političku stvarnost i stvarno stanje Crkve u Poljskoj. Vizija buduće politike borbe protiv Katoličke crkve u socijalističkim zemljama, koju je predstavio primas, postavila je točne smjerove istočne politike u Vatikanu i naglasila opasnosti koje Crkvi prijete od komunista. Svjestan promjena Wyszyński je znao je da će Gomułka pristati na neke ustupke važne za Crkvu. Tako je otkazana Uredba iz 1953. godine o popunjavanju crkvenih položaja. Rad mješovitog povjerenstva vlade i Episkopata također je nastavljen. Redovnici i upravitelji biskupija i apostolskih uprava koji su bili zatvoreni ili udaljeni iz biskupije i internirani prije 1956. vratili su se na svoja mjesta. Gomułka i njegov »poljski put ka socijalizmu« i primas Wyszyński, boreći se za slobodu ne samo Katoličke crkve nego i cijele nacije, postali su simboli ideološke borbe između komunista koji vladaju u Poljskoj i Katoličke crkve. Početkom prosinca 1956. potpisan je tzv. mali sporazum između poljskih vlasti i Episkopata. Definirana su područja moguće suradnje. Poljski su biskupi, međutim, pristupili tim promjenama vrlo suzdržano i nisu namjeravali podržati vladu tijekom izbora. Naime, kardinal Wyszyński nije sumnjao u prirodu izbora 1957., ali je ipak ohrabrio katolike da sudjeluju u glasovanju. Taj se čin često smatra najdalekosežnijom podrškom Crkve vlastima u cijelom razdoblju postojanja NR Poljske. Naime, kardinal Wyszyński je vjerovao da Gomułki treba pomoći u stabilizaciji situacije, ne za dobro njegove stranke, već za cijelu poljsku naciju. Zapravo, Gomułka je imao iznimnog protivnika u primasu Poljske. Obojica su duboko vjerovala u ideje za koje su se borili. Istodobno su obojica htjela jedan drugome uskratiti mogućnost utjecaja na društvo. Nekoliko su se puta osobno sastali i često razmjenjivali dopise. Ni jedan od njih nije se povlačio, duboko vjerujući u svoje poslanje. Wyszyński je prigovarao Gomułki da je Crkva još uvijek pod nadzorom, a ovaj je tvrdio, pozivajući se na citate iz primasovih propovijedi, da se Crkva konstituirala kao glavna oporba vlastima. Po njemu je Crkva u

vjerskim pitanjima bila potpuno slobodna. Za neuspjeh dogovora Gomułka je optuživao Svetu Stolicu, ali je i sam isključivao mogućnost kompromisa. Prema njegovu shvaćanju Crkva je mogla postojati samo pod uvjetom da je bila potpuno poslušna državi.

Crkva zauzvrat nije uspjela ojačati svoj položaj, a nedugo zatim dolazi do zaoštavanja politike poljskih komunističkih vlasti prema Crkvi, što se očitovalo, između ostalog, u uklanjanju religije iz škola, pozivanju svećenika na odsluženje vojnoga roka, pojačanom administrativnom kažnjavanju svećenika, oduzimanju imovine zbog neplaćenog poreza, ometanju odobrenja za službu župnika, uskraćivanju putovnica za svećenstvo. Bilo koju aktivnost Crkve koja je izlazila izvan crkvenih prostora komunisti su smatrali neprijateljskom. Ipak, to je vrijeme bilo razdoblje rasta autoriteta Crkve, koja se smatrala posljednjom institucijom koja se otvoreno suprotstavila režimu. Oko nje su se okupljali ljudi povezani s oporbom, ali Crkva nije imala puno utjecaja na sfere njezina političkog djelovanja.

S obzirom na ograničenje vjerskih prava, bilo je i značajnih prosvjeda vjernika, što je u Jugoslaviji bilo nezamislivo. Razmjeri su im bili osobito veliki na jugu Poljske. Godinu 1960. obilježila su tri sukoba između Crkve i komunista. Sukobi, tijekom kojih su vjernici imali važnu ulogu: borba za križ u Nowoj Huti, događaji u Krašniku Fabrycznyju i tzv. događaji u Zieloni Góri. Tijekom događaja u Krašniku, protivljenje vlasti gradnji crkve dovelo je do nereda, policija je uništila improviziranu kapelu, a prosvjednici su srušili zgradu predsjedništva Gradskog nacionalnog vijeća. Suđene su 22 osobe. Događaji u Nowoj Huti imali su još veći opseg i odjek. Vjernici su prosvjedovali protiv uklanjanja križa od strane radnika s mjesta na kojem se trebala nalaziti crkva. Prvo je u njegovu obranu ustala skupina žena, a onda im se pridružilo mnoštvo naroda. Neredi su se proširili na čitav okrug, a mnogi su ljudi uhićeni. Građani Zielone Góre aktivno su prosvjedovali protiv odluke državnih vlasti da likvidiraju Katolički dom u svom gradu. Prosvjed je okupio oko 5000 građana. Uhićena su 333 prosvjednika, a dio njih je kažnjen.

Sve to vrijeme Wyszyński i ostali biskupi pripremali su veliku proslavu tisućljeća kršćanstva u poljskom narodu, predviđenu za 1966. godinu. Program proslave obuhvaćao je devet godina prije jubileja (1957. – 1965.), zbog čega je i nazvan Velika devetnica. Njezin cilj nije bio samo priprema za proslavu tisućljeća nego i suprotstavljanje ateizaciji društva i vraćanje osjećaja nacionalnog identiteta. Gomułka je Veliku devetnicu, čije je snage bio svjestan, smatrao strogo političkom manifestacijom. Komunisti su na razne načine nastojali ograničiti i oslabiti crkvene manifestacije, a jedan od načina bio je organiziranje državnih događanja koji su se nadmetali s crkvenim milenijskim proslavama. Komunisti su naime pokušali privući što više ljudi na svoju usporednu natjecateljsku proslavu tisućljeća poljske države. S obzirom na to da ova problematika zahtjeva dublju analizu, kao i usporedbu sa sličnim crkvenim manifestacijama u Jugoslaviji 1970-ih i 1980-ih godina, čime bi ovaj rad prešao prostorne okvire, tj. količinu teksta preporučljivog za znanstvene časopise, ova tematika iziskuje posebnu obradu.³

³ Sažeto na temelju sljedeće literature: Rafał ŁATKA, Józef MARECKI, *Kościół katolicki w Polsce rządzonej przez komunistów* (Katolička crkva u Poljskoj u vrijeme komunističke vladavine), Warszawa, 2017.; Adam DZIUROK, *Wstęp [w:] Metody pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa wobec Kościołów i związków wyznaniowych 1945–1989* (Uvod [u:] Metode operativnog rada sigurnosnog aparata prema Crkvama i vjerskim udru-

3. Represija prema crkvenim osobama

Politika jugoslavenskih komunista prema Katoličkoj crkvi snažno se očitovala još tijekom Drugoga svjetskog rata u kojem je od strane partizanskog pokreta koji je bio pod komunističkim vodstvom ubijeno oko 355 svećenika. Najveći broj svećenika ubijen je u zadnje dvije godine rata, ali su ubojstva nastavljena i nakon rata, sve do kraja 1951. godine.⁴ Uslijed ubojstava, pogibija i bolesti uzrokovanih djelovanjem jugoslavenskih partizana i komunista smrtno je stradalo najmanje 446 službenika Katoličke crkve.⁵

Svećenici su najčešće ubijeni u smaknućima, manje su stradali u vojnim operacijama, a vrlo su rijetko smrtno osuđeni sudskim osudama. Ubojicama svećenika ili nije suđeno, ili su osuđivani samo forme radi te vrlo brzo pušteni na slobodu.⁶ Samo nekoliko dana nakon ulaska partizana u Zagreb uhićen je zagrebački nadbiskup Alojzije Stepinac. Međutim, nakon višednevnog ispitivanja, zbog nedostatka bilo kakvih dokaza, odustalo se od njegova sudskog progona. No, to je bilo samo privremeno. Naime, nakon što su jugoslavenski biskupi, predvođeni nadbiskupom Stepincem u rujnu 1945. javno obznanili Pastirsko pismo u kojem se kritički osvrću na politiku komunističkog režima, kako prema Crkvi tako i prema njezinim vjernicima, uslijedila je promidžbena priprema Stepinčeva uhićenja.⁷ Iako su pripreme za sudski postupak nadbiskupu Stepincu bile dugotrajne i opsežne, u postupak se nije kretalo dok Tito ne donese konačnu odluku. Tito je na kraju zaključio kako su svi pokušaji da se utječe na nadbiskupa Stepinca bezuspješni te da je stanje krajnje neprijateljsko i nepomirljivo.⁸

Nakon konzultacija s Titom, krenulo se u formalnu proceduru, no i sama činjenica da je tužiteljstvo konzultiralo predsjednika savezne vlade, što je u demokratskim državama neprihvatljivo, sugerirala je da je suđenje izvršeno i presuda donesena i prije samog formalnog sudskog postupka. Nadbiskup Stepinac uhićen je 18. rujna 1946., a presuda je donesena već 11. listopada 1946. Nadbiskup Alojzije Stepinac osuđuje na 16 godina zatvora s prisilnim radom i gubitkom političkih i građanskih prava u trajanju od pet godina. Nakon

gama 1945. – 1989.), (ur. Adam DZIUROK), Warszawa, 2004.; Antoni DUDEK, *Państwo i Kościół w Polsce 1945–1970* (Država i Crkva u Poljskoj 1945. – 1970.), Kraków, 1995.; J. ŻARYN, *Kościół w PRL*; Michał Tadeusz STASZEWSKI, *Kościół katolicki o konstytucji (1947–1991)* [Katolička crkva o ustavu (1947. – 1991.)], Warszawa, 1991.; Paweł MACHCEWICZ, *Władysław Gomułka*, Warszawa, 1995.; Piotr TYLEC, *Władze komunistyczne wobec kościoła katolickiego w dekanacie Janów Lubelski w latach 1944–1981* (Komunističke vlasti protiv Katoličke crkve u dekanatu Janów Lubelski 1944. – 1981.), Warszawa – Lublin, 2020.

⁴ Vidi: S. KOŽUL, *Martirologij Crkve zagrebačke*, str. 225.

⁵ Anto BAKOVIĆ, *Hrvatski martirologij XX. stoljeća*, Zagreb, 2007.

⁶ Vladimir GEIGER, »Sudski procesi vjerskim dostojanstvenicima u Hrvatskoj 1945.«, *Marulić: hrvatska književna revija*, br. 2, Zagreb, 1996.; Petar BEZINA, *Progoni biskupa, svećenika i redovnika Splitske metropolije i Zadarske nadbiskupije 1941. – 1992.*, Split, 2000.; Ivan (Ivica) LUČIĆ, »Progon Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini za vrijeme komunističke vlasti (1945. – 1990.)«, *Croatica christiana periodica*, god. 36, br. 69, Zagreb, 2012.; Miroslav AKMADŽA, Slađana JOSIPOVIĆ BATOREK, *Stradanja svećenika Đakovačke i Srijemske biskupije 1944. – 1960.*, Slavonski Brod – Đakovo, 2012.

⁷ Berislav JANDRIĆ, »Tisak totalitarne komunističke vlasti u Hrvatskoj u pripremi montiranog procesa zagrebačkom nadbiskupu Alojziju Stepincu (1946.)«, *Croatica christiana periodica*, god. 25, br. 47, Zagreb, 2001.; Miroslav AKMADŽA, »Pastirsko pismo katoličkih biskupa Jugoslavije od 20. rujna 1945. i crkvenodržavni odnosi«, *Tkalčić: godišnjak Društva za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije*, br. 6, Zagreb, 2002., str. 139–190.

⁸ Jakov BLAŽEVIĆ, *Povijest i falsifikati*, Zagreb, 1983.; Josip HRNČEVIĆ, *Svjedočanstva*, Zagreb, 1986., str. 196; Milovan ĐILAS, *Druženje s Titom*, Zemun, 1990.

sudjenja nadbiskupu Stepincu Sveta Stolica izopćila je iz Katoličke crkve sve one koji su sudjelovali u suđenju ili mu na neki način pridonijeli.⁹

Predstavnici vlasti vjerovali su da će zatvaranjem nadbiskupa Stepinca lakše djelovati na ostale biskupe. No, osim privremenog zatišja u odnosima Crkve i države stanje se nije promijenilo. Presuda nadbiskupu Stepincu i represija prema Katoličkoj crkvi uskoro su jugoslavenskim vlastima počeli predstavljati velik problem u međunarodnim odnosima. Naime, nakon raskida odnosa sa SSSR-om i ostalim komunističkim zemljama istočne Europe 1948., jugoslavenske su vlasti nastojale poboljšati odnose sa zemljama zapadne demokracije. U tim okolnostima zatvoreni Stepinac i ostali svećenici predstavljali su teret jugoslavenskim vlastima. To je dovelo do zaokreta u politici prema Crkvi, što je rezultiralo premještanjem nadbiskupa Stepinca iz zatvora u kućni pritvor u rodnom Krašiću. Došlo je i do postupnog smanjenja sudskih postupaka protiv katoličkih svećenika kao i sveukupnog zaokreta u politici prema Crkvi, iz otvoreno represivne u prikriveno političku.¹⁰

Za razliku od Jugoslavije, u Poljskoj su neposredno nakon rata komunisti izbjegavali izravnu represiju nad katoličkim svećenstvom. Međutim, negdje od 1948. uhićenja svećenika bila su sve češća. Optužbe su se odnosile na navodnu suradnju s Nijemcima tijekom rata i suradnja s oružanim podzemljem. Ostali optužbe ponajprije su se odnosile na ilegalnu trgovinu devizama, suradnju sa stranim obavještajnim službama i neprijateljsku promidžbu.¹¹ Za neprijateljsku promidžbu sudilo se na temelju Uredbe o zaštiti slobode savjesti i vjeroispovijesti iz 1949. godine. Po toj Uredbi onaj »Tko zlorabi slobodu vjere i savjesti u neprijateljske svrhe prema sustavu Republike Poljske, kaznit će se kaznom zatvora do tri godine«. Neprijateljskom promidžbom smatrane su i izjave svećenstva protiv kolektivizacije sela i stvaranja proizvodnih zadruga. Naravno, posebno su tretirane one propovijedi u kojima je svećenstvo govorilo o progonu Crkve od strane tadašnjih vlasti. Čak su i propovijedi svećenika u kojima su vjernike poticali na sklapanje crkvenog braka smatrane neprijateljskim kao i izjave protiv pobačaja, jer je to usporavalo sekularizaciju društva.¹²

Jedan od prioriteta komunističke politike u poslijeratnoj Poljskoj – koja je trebala osigurati njihovo održavanje moći – bila je potpuna i nemilosrdna likvidacija naoružanog podzemlja, tj. ostataka poljskih oružanih snaga koje nisu prihvaćale komunističku vlast i pokornost SSSR-u. Taj trend aktivnosti – u smislu vjerske politike – bio je dio napada na vojne i poslijeratne kapelane podzemlja. Predstavnici službene državne vlasti bili su vrlo neprijateljski raspoloženi prema vojnicima domobranske vojske, tzv. seljačkih bataljuna i nacionalnih oružanih snaga, kao i svima onima koji su podržavali aktivnosti tih organiza-

⁹ Vjekoslav RANILOVIĆ, *Nevin a osuđen: istina i dokumenti o kardinalu dr. Alojziju Stepincu*, (drugo dopunjeno izdanje), Koprivnica, 1997.; Juraj BATELJA, *Blaženi Alojzije Stepinac – svjedok Evanđelja ljubavi*, Zagreb, 2010.; Stjepan KOŽUL, *Deset godina nakon Martirologija Crkve zagrebačke (1998. – 2008.)*, Zagreb, 2008.; J. HRNČEVIĆ, *Svjedočanstva*.

¹⁰ R. RADIĆ, *Država i verske zajednice*; Jure KRIŠTO, *Katolička crkva u totalitarizmu: 1945. – 1990.*, Zagreb, 1997.; M. AKMADŽA, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj*; Miroslav AKMADŽA, *Katolička crkva u Bosni i Hercegovini i komunistički režim*, knjiga I., Kostrena – Slavonski Brod, 2014.

¹¹ Bogdan STANASZEK, *Diecezja sandomierska w powojennej rzeczywistości politycznej w latach 1945–1967* (Sandomierska biskupija u poslijeratnoj političkoj stvarnosti 1945. – 1967.), sv. 1, *Problematyka personalno-organizacyjna* (Osobna i organizacijska pitanja), Sandomierz, 2006., str. 388.

¹² P. TYLEC, *Władze komunistyczne*, str. 279, 370–375.

cija. Represija je zahvatila svećenstvo, redovnike i redovnice koji su podržavali aktivnosti podzemnih neovisnih organizacija, pa čak i one koji su ekshumirali vojnike domobranske vojske koji su umrli tijekom rata. Svećenici su također kažnjavani zbog posjedovanja oružja i vojne opreme pronađene na crkvenom terenu.¹³ Biskupi su, iako su i sami često intervenirali u korist optuženih svećenika, zabranili svećenstvu da se uključi u strukture neovisnog podzemlja.¹⁴

Represije su zahvatile i svećenstvo koje je 1946./1947. podržavalo Nacionalnu stranku i Laburističku stranku. Razne represije pogađale su svećenike koji su se izravno uključili u aktivnosti tijekom izbora za Zakonodavni sejm (parlament) u siječnju 1947. i kritizirali glasanje za listu komunističkog »demokratskog bloka«. U prvim godinama nakon rata represija je vršena i nad svećenstvom koje je branilo autohtone Nijemce i one koji su bili prisiljeni ili protiv njihove volje upisani na njemački popis državljanstva tijekom okupacije. Također su progonili one biskupe i svećenike koji su branili svoje kolege svećenike koje su komunisti smatrali »Nijemcima« i stavljali ih na popise za deportaciju sa zapadnog i sjevernog teritorija. Svećenstvo koje se zauzimalo za progonjene optuženo je za navodnu suradnju s njemačkim okupatorom i naoružanim podzemljem. Tisak je te svećenike prikazivao kao ratne huškače. Predstavnici komunističkih vlasti često su zamjerali crkvenim vlastima zbog uplitanja svećenstva i biskupa u politiku i zbog njihova »protudržavnog stava«¹⁵. Sustavno su svi biskupi i svećenici, a s vremenom čak i bivši studenti viših teoloških sjemeništa, imali tajne datoteke u koje su se arhivirale sve vrste podataka koje su mogle biti korištene u svrhu »istraživanja osobe«¹⁶.

Svećenici su kažnjavani i zbog poticanja poljoprivrednika da se suzdrže od plaćanja poreza i odbijanja članstva u proizvodnim zadrugama. Kažnjavani su i zbog sadržaja održanih propovijedi u kojima su službenici sigurnosnog aparata tražili kritike komunističkih vlasti, a time i aktivnosti na štetu države. Stranački i sigurnosni dužnosnici bili su posebno osjetljivi na pitanje kritiziranja granica postavljenih na konferencijama u Jalti i Potsdamu 1945. godine. Takve su se propovijedi u najboljem slučaju kažnjavale novčanom kaznom, ali često i zatvorom.¹⁷

Prije nego što su primijenili posebne represivne i administrativne mjere protiv pojedinih svećenika, komunisti su nastojali prepoznati njihove političke stavove. Stoga se ponašanje svećenika podijelilo u tri skupine: »neprijateljsko«, »pozitivno« i »neutralno« (uključujući »neodlučno«, »umjereno«, »pasivno«).¹⁸

Održavana su javna suđenja, a svećenici su u tisku bili označeni kao »neprijatelji narodne vlasti«. Glavni cilj političkih suđenja svećenstva bio je, kao i u Jugoslaviji, slomiti jedinstvo Crkve kompromitirajući crkvenu hijerarhiju među svećenicima. Prema Zygmuntu

¹³ A. DUDEK, *Państwo i Kościół*, str. 9. Mnogo podataka o ovoj temi može se naći u: *Leksykon duchowieństwa represjonowanego w PRL w latach 1945–1989* (Leksikon svećenstva potisnutog u PRL-u 1945. – 1989.), sv. 1–3, (ur. Jerzy MYSZOR), Warszawa, 2002. – 2006.

¹⁴ J. ŻARYN, *Kościół w PRL*, str. 13.

¹⁵ A. DUDEK, *Państwo i Kościół*, str. 9–16.

¹⁶ J. ŻARYN, *Kościół w PRL*, str. 23.

¹⁷ Postoje biografije 814 svećenstva i redovnika zatvorenih tijekom komunističkog razdoblja u: *Leksykon duchowieństwa*, sv. 1–3.

¹⁸ P. TYLEC, *Władze komunistyczne*, str. 519.

Zielińskom u razdoblju 1945. – 1953. ubijeno je 37 dijecezanskih svećenika, 350 prognano, 700 zatvoreno i 900 protjerano. Među redovnicima i redovnicama 54 su osobe smrtno stradale, 200 je prognano ili uhićeno, a 300 protjerano iz zemlje.¹⁹

Iako je nakon potpisivanja spomenutog sporazuma biskupa i državnih vlasti u travnju 1950. dio svećenstva pušten iz pritvora, do sredine 1950. godine u zatvorima je bilo preko 500 duhovnika. Ukupno je do sredine 1952., odnosno nakon amnestije 22. srpnja te godine, u komunističkim zatvorima bilo oko 1000 katoličkih svećenika i redovnica.²⁰

I u Poljskoj se borba protiv Crkve očitovala kroz izolaciju vodećih crkvenih osoba. To se posebice očitovalo u zatvaranju primasa Stefana Wyszyńskog te suđenju nekolicini biskupa, uključujući suđenje biskupu iz Kielca Czesławu Kaczmareku kojim se namjeravalo diskreditirati pokojnog kardinala Adama Stefana Sapiehu – suđenje koji je u povijest ušlo kao »suđenje krakovskoj kuriji«.²¹

Najekstremniji primjer brutalnosti komunista prema biskupima bio je slučaj Antonija Baraniaka, sufragana nadbiskupije Gniezno. Nakon što je uhićen u rujnu 1953. (istodobno je primas Wyszyński interniran), tijekom istrage je fizički mučen (uklanjajući nokte, držeći ga odjevenog u hladnoj ćeliji i u sobama s fekalijama), podvrgnut mukotrpnim ispitivanjima tijekom mnogih sati i izgladnjivan. Usto je bio mentalno zlostavljan i prisiljen svjedočiti protiv primasa kao neprijatelja nacije, države i kontrarevolucionara.²²

Kao što je već spomenuto, primas Wyszyński zatvoren je 1953. nakon što je zajedno s ostalim biskupima uputio vlastima prosvjedno pismo »Non possumus« u kojem su ne samo iznijeli biskupski stav prema šteti i represiji koju je pretrpjela Crkva nego i pozvali na vjerska prava i slobodu. Vlasti su Wyszyńskom prvo uskratile putovnicu za putovanje u Rim na ceremoniju predaje kardinalskog šešira, zatim su ga »uklonile« s dužnosti primasa i zatvorile, a potom je interniran u Rywałd, Stoczek Warmiński (poznatiji kao Stoczek Klasztorny), Prudniku i Komańczy. Nakon tri godine pušten je na slobodu. Međutim kardinalu Wyszyńskom nije suđeno. Prema planu istrage htjeli su ga optužiti za protudržavne i protunarodne, provatikanske i proimperijalističke političke aktivnosti, kao i za špijunske aktivnosti, tj. prikupljanje i prijenos raznih informacija u inozemstvo. Ciljevi tog postupka bili su uništiti njegov autoritet te podijeliti svećenstvo u dvije skupine: svećenici koji će se iz straha od zatvora ili u nadi da će doći do određene dobiti prikloniti komunistima i svećenici koji su bili na strani legitimnih vođa Crkve u Poljskoj. Razlozi zbog kojih suđenje kardinalu Wyszyńskom nije provedeno i do danas ostaju nejasni.²³

Kao i u Jugoslaviji, jedan od načina razaranja Crkve bio je regrutiranje ljudi iz svećenstva u mrežu doušnika. Većina doušnika iz skupine svećenstva, vjerskih i crkvenih svjetovnih aktivista pedesetih godina dobiveni su ucjenama, slamanjem savjesti i zastrašivanjem. Na taj su način komunisti pokušali osigurati pristup informacijama o biskupima i svećenstvu,

¹⁹ Zygmunt ZIELIŃSKI, *Kościół w Polsce 1944–2002* (Crkva u Poljskoj 1944. – 2002.), Poznań, 2003., str. 62.

²⁰ J. ŻARYN, *Kościół w PRL*, str. 28–32.

²¹ R. ŁATKA, J. MARECKI, *Kościół katolicki*, str. 11–12.

²² *Leksykon duchowieństwa*, str. 101–104.

²³ O aktivnostima kardinala Stefana Wyszyńskog više u: Andrzej MICEWSKI, *Kardynał Wyszyński, prymas i mąż stanu* (Kardinal Wyszyński, primas i državnik), Paris, 1982.; Ewa K. CZACZKOWSKA, *Kardynał Wyszyński. Biografia* (Kardinal Wyszyński. Biografija), Kraków, 2013.

pastoralnim planovima i drugim crkvenim aktivnostima. Doušnici su također pokušali utjecati na ponašanje Crkve u već spomenutim poljima djelovanja. To je trebalo dovesti do preuzimanja potpunog nadzora nad svećenstvom, smanjenja ovisnosti Crkve u Poljskoj o Svetoj Stolici i izgradnje hijerarhije ovisne o komunistima. Kandidati za doušnike birani su sa svih razina crkvene vlasti. Kao kompromitirajući materijal najčešće su korištena saznanja o kontaktima svećenika sa ženama, homoseksualnosti i seksualnim kontaktima s maloljetnicima. Međutim, bilo je slučajeva kada su tajni suradnici odbili surađivati pa su uklonjeni iz suradničke mreže. Međutim, ponekad je, ako je bilo potrebno, suradnja s njima nastavljena.²⁴

Jedan od oblika obračuna s religijom, kao i u Jugoslaviji, trebale su biti zabrane prakticiranja vjere za službenike i zaposlenike državnih ustanova. Takvi su državni službenici bili nepoželjni su na svojim radnim mjestima, pa čak i otpušteni. U toj su situaciji neki zaposlenici, bojeći se represije vlasti, bili prisiljeni prakticirati vjeru u tajnosti.²⁵

4. Oduzimanje crkvene imovine

Promjena vlasničkih odnosa po raznim zakonima provođena je nakon svršetka Drugoga svjetskog rata u Jugoslaviji s ciljem područstvljenja privatnog vlasništva, a u skladu s komunističkim programom. Taj postupak posebno je pogodio Katoličku crkvu, koja je bila jedan od većih posjednika, a oduzimanje njezine imovine provođeno je vrlo korjenito.

Na sam postupak oduzimanja imovine bitno su utjecali politički odnosi između Crkve i države, a bili su vrlo napeti. U tim vrlo nepovoljnim okolnostima provedena je agrarna reforma, a provođene su i konfiskacija i nacionalizacija crkvene imovine. Posebno teško Crkvu je pogodilo provođenje agrarne reforme. Poljoprivredna zemljišta bila su jedan od najvažnijih izvora prihoda od kojih je ona živjela. Korjenita provedba agrarne reforme na crkvenim imanjima dovela je Crkvu u veoma težak materijalni položaj, a vjernike u stanje da teret djelovanja Crkve preuzmu na svoja pleća u ionako teškim poratnim prilikama u kojima su živjeli. Katoličkoj crkvi oduzeto je agrarnom reformom, koja je provođena od 1945. do 1948. godine, više od 70% ukupnog poljoprivrednog zemljišta koje je posjedovala.

Ono imovine što nije uzeto Katoličkoj crkvi agrarnom reformom oduzimano je u manjoj mjeri konfiskacijom i nacionalizacijom privatnih privrednih poduzeća, te u većoj mjeri eksproprijacijom, tj. oduzimanjem zbog posebnih javnih interesa. Osim oduzimanja imovine ništa manji problem nije bio ni privremeno zauzimanje crkvenih nekretnina raznim stambenim zakonima, odlukama mjesnih vlasti, kao i nezakonitim upadima vojske, policije i raznih tijela vlasti i političkih organizacija. Katolička crkva je godinama s komunističkim vlastima vodila sporove za iseljenje nezakonitih stanara iz svojih zgrada i stanova u koje su isti useljeni mimo njezina dopuštenja.

Ostaci crkvene imovine na kraju su u većoj mjeri oduzeti Zakonom o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta iz 1958. godine. Tim Zakonom Katolička crkva

²⁴ R. ŁATKA, J. MARECKI, *Kościół katolicki*, str. 29–31; J. ŻARYN, *Dzieje Kościoła katolickiego*, str. 98.

²⁵ P. TYLEC, *Władze komunistyczne*, str. 370–371.

ostala je bez većine svojih najvrjednijih nekretnina, posebice zgrada i građevinskog zemljišta u središtima velikih gradova. Iako se nacionalizacija provodila u vrijeme postupnog poboljšavanja crkveno-državnih odnosa te je država odustala od nacionalizacije jednog broja objekata koje je u prvom trenutku nacionalizirala ili namjeravala nacionalizirati, to nije bitno umanjilo posljedice nacionalizacije crkvene imovine.

Bez obzira na znatne materijalne gubitke koji su nastali oduzimanjem crkvene imovine, Katolička crkva ne samo da je opstala nego je njezin ugled u narodu stalno rastao, što se naročito očitovalo u sve većem broju vjernika na misnim slavljenjima te materijalnom pomaganju vjernika Crkvi. Osim što je ojačala u vjerskom smislu, Katolička crkva se s vremenom uz pomoć vjernika kako u zemlji tako i u inozemstvu materijalno oporavila, što je izazivalo zabrinutost državnih vlasti.²⁶

U Poljskoj, za razliku od Jugoslavije, komunističke vlasti nisu odmah krenule u oduzimanje crkvene imovine. No, zanimljivo je da je parlament donio zakon o oduzimanju crkvene imovine koja pripada vjerskim zajednicama i biskupskoj kuriji 2. svibnja 1950., tj. samo nekoliko dana nakon travanjskog sporazuma o međusobnim odnosima, koji je trebao dovesti do smirivanja crkveno-državnih odnosa. To je bio samo jedan od pokazatelja da od toga sporazuma u praksi neće biti ništa. Uvođenje novih zakonskih propisa trebalo je ograničiti materijalnu bazu Katoličke crkve. Preuzimana je crkvena imovina, tj. pojedine crkvene zgrade, škole, vrtići, starački domovi i bolnice. Vlasti su 1950. godine likvidirali crkveni Caritas i stvorili novu udrugu nazvanu Katolička udruga Caritas, koju su činili svjetovni i vjerski aktivisti koje je imenovala crkvena vlast. Pod okriljem »novog« Caritasa redovnice su uklonjene iz staračkih domova i vrtića. Ponuđena im je mogućnost ostanka na tim mjestima u zamjenu za pristanak na suradnju. Časne sestre, unatoč velikom nedostatku osoblja, također su uklonjene iz bolnica i sanatorija. Zaplijenjena je gotovo cijela imovina Caritasa – vrtići, društveni domovi, starački domovi, spavaonice, kuhinje i centri za pomoć. Nova uprava uspostavljena je u gotovo svim obrazovnim i skrbničkim ustanovama, a svećenstvo i redovnici uklonjeni su sa svojih položaja, posebno rukovodećih. Nacionalizirani su sanatoriji i bolnice kojima su upravljale vjerske zajednice (uglavnom ženske zajednice) ili su u njihovu vlasništvu. To je učinjeno na temelju upravnih odluka vojvodskih vlasti i nije postojala mogućnost žalbe ili upućivanja slučajeva na sud. Neposredne izvršne radnje bile su popraćene oduzimanjem imovine ili njezinim pustošenjem i preuzimanjem zaliha hrane. Uzeti su namještaj, pisali strojevi, preuzete su kuhinje, skladišta i vjerske prostorije. To je često bilo popraćeno oskrnućem i pljačkom kapela, uklanjanja oltara i slika iz prostorija, često od značajne povijesne vrijednosti. Također su izvršena brojna pretraživanja knjižnica crkvenih udruga i župnih knjižnica te rekvirirane publikacije koje su se smatrale protudržavnima, bez obzira na vrijeme objavljivanja. Za slabljenje materijalnog stanja Crkve korištene su i porezne presije. Prihodi župnika su precjenjivani i nerazmjerno oporezivani. Kašnjenje s plaćanjem prekomjernog iznosa najčešće je bilo povezano s visokim novčanim kaznama i oduzimanjem crkvene imovine. To je dovelo do financijske propasti pojedini

²⁶ Marijan MATICKA, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1945.–1948.*, Zagreb, 1990.; M. AKMADŽA, *Oduzimanje imovine Katoličkoj crkvi*.

nih župa, samostana i svećenstva. U ožujku 1950. zakonom o pljenidbi »mrtve robe« oduzeto je gotovo 155 000 hektara crkvenog zemljišta.²⁷

5. Vjeronauk

Odgaj mladeži bio je jedan od ključnih problema u odnosima Katoličke crkve i države u vrijeme komunističkog režima u Jugoslaviji. U svim prijašnjim režimima Katolička crkva imala je slobodu poučavanja vjeronauka u državnim školama. Dolaskom komunista na vlast stvari su se bitno promijenile i vjeronauk je postupno izbacivan iz državnih škola, dok 1952. godine nije i konačno u potpunosti iz njih izbačen, nakon čega se mogao održavati samo u crkvama. No, iako je vjeronauk u prvim godinama komunističke vlasti djelom bio dopušten u državnim školama kao izborni predmet, njegovo provođenje sustavno je ometano od strane prosvjetnih vlasti. Pod takvim pritiscima vjeronauk je sve više iz škola selio u crkve, a vlasti su i to zabranjivale, pozivajući se sada na zakonski propis, koji inače nisu poštovali, da se vjeronauk može održavati samo u školama. Svećenici u pravilu nisu dobivali odobrenja za poučavanje vjeronauka u školama ili su ih dobivali tek pred kraj školske godine, a djeca i roditelji sustavno su bili zastrašivani ne bi li djeca dolazila na vjeronauk u što manjem broju.

S obzirom da vjeru nije mogla zakonski zabraniti, komunistička vlast je nastojala kroz odgoj i obrazovanje nove generacije mladeži udaljiti od Crkve i odgojiti u komunističkom duhu. S druge strane Katolička crkva nije mogla dopustiti da se djeca odgajaju izvan vjerskih okvira te se uporno borila za pravo na vjerski odgoj, što je formalno Ustav i jamčio. Komunistički režim nije uspio represivnim metodama spriječiti ni Crkvu ni roditelje da odgajaju djecu u vjerskom duhu, ali ipak nije odustajao od borbe za naklonost mladih komunističkim svjetonazorima. Katolička crkva uspješno se odupirala tim nastojanjima vlastodržaca, ali se nije uspjela izboriti za potpunu legalizaciju vjerskog odgoja mladih kroz odgojno-obrazovni sustav.²⁸

I u Poljskoj je jedna od najvažnijih stvari za komunističke vlasti bila sekularizacija škola. Prije rata vjeronauk je bio obvezan predmet u školama, a 1945. komunisti su ga, kao i u Jugoslaviji, pretvorili u izborni predmet, a dvije godine kasnije broj sati nastave vjeronauka smanjen je s dva sata na jedan sat tjedno.²⁹ S obzirom na nemogućnost likvidacije vjeronauka u javnim školama, vlasti su raznim administrativnim mjerama pokrenule razne oblike borbe protiv vjeronauka. Nastojalo se protjerati vjeroučitelje iz škola optužujući ih najčešće na temelju denuncijacija, da su klevetali »narodne vlasti« tijekom nastave. Denuncijacije su bile rezultat sporazuma sklopljenog između Ministarstva obrazovanja i

²⁷ R. ŁATKA, J. MARECKI, *Kościół katolicki*, str. 36–41; J. ŻARYN, *Kościół w PRL*, str. 23–25.

²⁸ Marin SRAKIĆ, *Zabrana školskog vjeronauka u doba komunizma*, Zagreb, 2000.; Katarina SPEHNJAK, »Prosvjetno-kulturna politika u Hrvatskoj 1945. – 1948.«, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 25, br. 1, Zagreb, 1993.; Miroslav AKMADŽA, »Ometanje i zabrane vjeronauka od strane komunističkog režima u Zagrebačkoj nadbiskupiji od 1945. do 1966. godine«, *Tkalčić: godišnjak Društva za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije*, br. 8, Zagreb, 2004., str. 347–443.

²⁹ Marek Adam ROSTKOWSKI, *Kościół wobec procesu laicyzacji szkolnictwa w Polsce Ludowej* (Crkva pred procesom sekularizacije obrazovanja u Narodnoj Poljskoj), »Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne« (»Śleske povijesne i teološke studije«), br. 30, 1997., str. 277–278.

Ministarstva javne sigurnosti, o davanju, od strane školskih nadzornika Ministarstvu javne sigurnosti, svih podataka o stavovima učitelja i mladeži prema državnim vlastima. Cilj te zajedničke akcije bio je ukloniti »reakcionarne elemente« iz škola, posebno onih učitelja i ravnatelja koji su tolerirali katoličke organizacije u svojim ustanovama.³⁰

Komunističke vlasti ne samo da su ograničile broj sati vjeronauka u javnim školama nego su nastojale uvesti svjetovnu organizaciju u škole pod nazivom Poljska unija mladih, čiji su članovi pisali predstavke protiv katoličkih prosvjetnih radnika i tražili uklanjanje svećenstva i redovnika s položaja učitelja i odgajatelja. Štoviše, u godinama 1948. – 1949. kampanja protiv svećenika zaposlenih u školama, podržana u tadašnjim medijima, dovela je do kaznenog progona mnogih učitelja i odgajatelja iz skupine svećenstva zbog optužaba za fizičko i moralno zlostavljanje učenika i prisiljavanje na prakticiranje vjere. To je bilo regulirano Uredbom o slobodi savjesti od 5. kolovoza 1949. godine. Međutim, te su se odredbe koristile samo protiv svećenika koji su poučavali vjeronauk.³¹

S vremenom se religija uklanjala iz škola različitih vrsta. Počele su se osnivati škole Društva prijatelja djece, koje su imale izrazito svjetovni karakter, a u kojima »na zahtjev roditelja« nije bilo vjeronauka. Vjeroučitelji su s vremenom uklonjeni i iz preostalih škola, što se objašnjavalo nedostatkom njihova pedagoškog ili sveučilišnog obrazovanja, bez obzira na činjenicu da su u poslijeratnom razdoblju gotovo svi učitelji u osnovnim i srednjim školama bili bez završenog visokog obrazovanja.³²

U razdoblju od 1950. do 1955. sustavno je eliminirana religija iz javnih škola. Do rujna 1952. u nekim regijama Poljske (npr. u Šleskoj) nije postojala ni jedna škola u kojoj se mogao oučavati vjeronauk. Prosvjed biskupa, uz podršku roditelja koji su htjeli da im djeca pohađaju vjeronauk, završio je brojnim uhićenjima.³³

Unatoč promjenama na polju konfesionalne politike 1956. godine, vjerska pouka djece i mladih u školi i dalje je bila problem. Postepeno se smanjivao i broj osnovnih škola u kojima je religija bila uključena u nastavni plan i program. Crkva, svjesna nemogućnosti povratka univerzalnom učenju religije u školama, izgrađivala je vlastiti izvanškolski sustav vjerskog odgoja djece i mladih. Vjeronauk se odvijao uglavnom u crkvama i župama. Međutim, takvo rješenje nije imalo pravnu osnovu, a mogućnost vjeronauka u tom obliku uglavnom je ovisila o lokalnim vlastima.³⁴

Protiv vjerskog odgoja mladeži država se koristila i drugim metodama. Tako je 1957. godine osnovana Udruga ateista i slobodoumnika, koja je poticala sekularizaciju poljskog društva populariziranjem znanja o religiji, stvaranjem poljske laičke kulture i svjetovne etike kao i promicanjem racionalističkog i materijalističkog pogleda na svijet kao glavnim ciljem svog djelovanja. Udruga je organizirala brojna predavanja, konferencije i znanstvene sesije tijekom kojih se promovirao ateizam, svjetovni način života, znanstveni svjeto-

³⁰ J. ŻARYN, *Kościół w PRL*, str. 19.

³¹ Peter RAINA, *Stefan Kardynał Wyszyński Prymas Polski* (Kardinal Stefan Wyszyński, poljski primas), sv. 1, London, 1979., str. 341.

³² R. ŁATKA, J. MARECKI, *Kościół katolicki*, str. 44.

³³ J. ŻARYN, *Kościół w PRL*, str. 27.

³⁴ Hanna KONOPKA, *Religia w szkołach Polski Ludowej. Sprawa nauczania religii w polityce państwa (1944–1961)* [Religija u školama NR Poljske. Pitanje poučavanja religije u državnoj politici (1944 – 1961)], Białyłstok, 1997., str. 175.

nazor, kritizirala religija i ukazivalo na prijetnje klerikalizma. Istodobno su državne vlasti vjerski život u svom tisku i na radiju prikazivale kao »srednjovjekovno zaostajanje«, škole i obrazovni centri kojima je upravljala Crkva predstavljani su kao prijetnja pravilnom razvoju djece i mladih, a vjerski odgajatelji kao ljudi lišeni srca, ne mareći za svoje učenike.³⁵

Kako bi se učenici obeshrabrili da sudjeluju u vjerskim događajima, poput korizmenih ili adventskih vježbi, u to su vrijeme u školama organizirani tzv. atraktivni razredi. Odredbom ministra obrazovanja od 8. prosinca 1956. godine uvedena je mogućnost podučavanja vjeronauka kao izbornog predmeta za učenike čiji su roditelji na to pristali. Istodobno je donesena odluka o uklanjanju nastavnika izbornih predmeta iz nastavnih vijeća. Ministarstvo je također podsjetilo da učionice ne mogu biti ukrašene vjerskim simbolima i da učitelji ne mogu sudjelovati u organiziranoj vjerskoj praksi zajedno s učenicima. Prema uredbi redovnici nisu smjeli poučavati vjeronauk. Lišavajući 2282 redovnika prava poučavanja, Crkva je imala velikih problema s pronalaskom vjeroučitelja.³⁶

Država se dosljedno trudila da uvede načelo potpune sekularnosti škole. U kolovozu 1958. godine izdana je naredba po kojoj su učitelji bili dužni ukloniti sve vjerske simbole iz učionica i prestati izgovarati molitve prije i poslije nastave. Međutim, naredba je naišla na velik otpor. U mnogim školama križevi nisu uklonjeni, a u nekim su školama križevi uklanjali i ponovno vraćani nekoliko puta. Akcija uklanjanja križeva iz škola dovršena je u listopadu 1958. godine.³⁷

Konačno je Zakonom o razvoju obrazovnog sustava od 15. srpnja 1961. uklonjeno poučavanje vjeronauka iz škola te je preusmjereno u tzv. vjeronaučne prostore. Učitelje religije trebala je platiti država, ali zauzvrat je zadržan pun nadzor nad njihovim razredima. Komunisti su morali prekinuti vjeronauk u školi zbog njegova iznimnog uspjeha. Uklanjanje religije iz obrazovnih institucija nesumnjivo je postalo jedan od oblika borbe protiv Katoličke crkve.³⁸

6. Vjerske škole

Katolička crkva u Jugoslaviji imala je 1945. svoje privatne škole s pravom javnosti. To su bile biskupijske i redovničke gimnazije, zavodi i razna sjemeništa. Većina sjemeništa bilo je zauzeto od strane vojske. Do ukidanja privatnih škola došlo je već u jesen 1945., kada je donesen Zakon o ukidanju privatnih škola, s napomenom da Ministarstvo prosvjete može, s obzirom na povijesne tradicije i potrebe srednjoškolske pripreme za teološko obrazovanje izuzetno dozvoliti rad pojedinih privatnih gimnazija s pravom javnosti. Tako su na području Jugoslavije ostala djelovati samo četiri katolička sjemeništa s javno priznatim gimnazijama. S obzirom na nastalo stanje, na problem vjerskih škola upozorili su i katolički biskupi u svojoj predstavi državnim vlastima krajem srpnja 1947. godine u

³⁵ R. ŁATKA, J. MARECKI, *Kościół katolicki*, str. 45.

³⁶ Antoni DUDEK, Ryszard GRYZ, *Komuniści i Kościół w Polsce (1945–1989)* [Komunisti i Crkva u Poljskoj (1945. – 1989.)], Kraków, 2006., str. 149.

³⁷ Peter RAINA, *Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945–1989* (Katolička crkva i država u svjetlu dokumenata 1945. – 1989.), sv. 1, Poznań, 1994., str. 652.

³⁸ R. ŁATKA, J. MARECKI, *Kościół katolicki*, str. 62.

kojoj upozoravaju da su zabranjene ili ukinute i sve ostale stručne i srednje škole kojima je upravljala Crkva i koje su predstavljale rezultat njezinih kulturnih napora kroz stoljeća. Zajedno sa sjemeništima, školama i odgojnim internatima Crkvi su oduzeta i sva sirotišta. Stanje s vjerskim školama s vremenom se još više pogoršavalo jer se išlo prema tome da se djeca iz sjemeništa moraju podvrgnuti obvezi osnovnog školovanja u državnim školama. Također je odlučeno da se učenici iz vjerskih škola, ako nisu završili državnu osnovnu školu, neće moći upisati na Bogoslovni fakultet. Od 1953. godine u vjerske škole mogli su se upisati samo oni učenici koji su završili osmogodišnje školovanje, a u sjemeništa samo učenici vjerskih škola.

Država nije zaboravila ni na Katolički bogoslovni fakultet u Zagrebu, koji je bio u sastavu Sveučilišta u Zagrebu. Vlada NR Hrvatske donijela je 29. siječnja 1952. rješenje kojim se on ukida i prestaje biti u sastavu Sveučilišta u Zagrebu.

Bez obzira na sve poteškoće Predsjedništvo biskupskih konferencija obavijestilo je Predsjedništvo vlade NR Hrvatske da će Katolički bogoslovni fakultet u Zagrebu nastaviti s radom kao interdijecezanska vjerska ustanova svih hrvatskih biskupija kao i ostalih biskupija izvan Slovenije na teritoriju Jugoslavije. Bogoslovni fakultet ostao je izvan sastava Sveučilišta u Zagrebu cijelo vrijeme komunističke vladavine. Zatvaranje vjerskih škola krajem 40-ih i tijekom 50-ih godina bila je redovna pojava.³⁹

U Poljskoj su komunističke vlasti u početnim godinama bile prividno blagonaklone prema vjerskim školama. U srpnju 1944. skupina predratnih predavača započela je napore na reaktiviranju Katoličkog sveučilišta u Lublinu. Podupro ih je i sam Bolesław Bierut, predsjedatelj Nacionalnog vijeća, te su već mjesec dana kasnije započela prva poslijeratna predavanja.⁴⁰

Vjerske škole, uglavnom pod vodstvom vjerskih redova, ponovno su aktivirane, a uskoro ih je bilo 135 u cijeloj zemlji. Međutim, prosvjetne su vlasti, posebno od 1948., godine činile sustavan pritisak na vjerske škole koje su zapravo bile neovisne od države. Uprava je bila prisiljena uvoditi i ateističke predmete, a nedostatak pristanka tretiran je kao znak netrpeljivosti. Slane su komisije za vanjske ispite te nije davana suglasnost za nastavak upisa. U prvim poratnim godinama Crkva je upravljala sa 63 opće srednje škole, 58 strukovnih škola (uglavnom krojačke i ugostiteljske) i 32 osnovne škole. Nakon spomenutog pritiska prosvjetnih vlasti broj tih škola počeo se naglo smanjivati. Oduzeti su i dječji vrtići te obrazovni i skrbnički centri.⁴¹

U ljeto 1952. godine zatvorene su mnoge škole, pansioni i studentski domovi koje su vodile crkvene institucije. Kao rezultat toga uništene su dugogodišnje znanstvene institucije, laboratoriji, vježbaonice, knjižnice i oprema. Najteže su bile likvidacije nižih teoloških sjemeništa i stjecanje njihove imovine u korist Državne riznice. Činom likvidacije nižih

³⁹ Miroslav AKMADŽA, Slađana JOSIPOVIĆ, »Politika komunističkog režima prema katoličkim vjerskim školama u Hrvatskoj 1945. – 1952.«, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 41, br. 1, Zagreb, 2009., str. 109–132; Miroslav AKMADŽA, »Problem školovanja bosanskohercegovačkog katoličkog svećeničkog pomlatka tijekom prva dva desetljeća komunističke vlasti«, *Croatia christiana periodica*, god. 38, br. 74, Zagreb, 2014., str. 165–190.

⁴⁰ A. DUDEK, *Państwo i Kościół*, str. 8; J. ŻARYN, *Dzieje Kościoła katolickiego*, str. 64.

⁴¹ J. ŻARYN, *Kościół w PRL*, str. 17, 21.

teoloških sjemeništa komunističke su vlasti, kao i u Jugoslaviji, pokušale uskratiti viša teološka sjemeništa svećeničkim kandidatima i tako dovesti do značajnog smanjenja broja svećenika u budućnosti.⁴²

Borba protiv katoličkog utjecaja u obrazovanju dosegla je sve razine obrazovanja. Vlasti su 1952. godine uhitile rektora Katoličkog sveučilišta u Lublinu Antonia Słomkowskog optužujući ga i za posjedovanje deviza, što ga je trebalo diskreditirati u očima javnosti. Međutim, stvarni razlog uhićenja bio je njegov nepokolebljiv stav da ne pristane uvesti ateističku Poljsku uniju mladih u prostor katoličkog sveučilišta. Ta se unija temeljila na materijalističkom svjetonazoru i željela ga je proširiti među mladima.⁴³

Krajem 1954. godine teološki odjeli na Jagelonskom sveučilištu i Varšavskom sveučilištu ukinuti su bez savjetovanja s crkvenim vlastima. Umjesto toga svjetovne vlasti osnovale su Akademiju katoličke teologije u Varšavi na čelu s ljudima povezanim s Udrugom PAX, koju su činili tzv. progresivni katolici. Kurikulum i popis ljudi zaposlenih na novoosnovanom sveučilištu nadzirale su i odobravale državne agencije, a crkvene vlasti na to nisu imale nikakva utjecaja. Ni zatopljenje crkveno-državnih odnosa 1956. godine nije donijelo ništa novo za vjerske škole. Teološki fakulteti, koji su zatvoreni 1954. godine i preustrojeni u Akademiju katoličke teologije, ostali su izvan struktura državnih sveučilišta.⁴⁴

Do 1956. godine broj vjerskih škola postojano se smanjivao. Sredinom 1950-ih postojale su dvije osnovne škole, šest strukovnih škola i 21 srednja škola, od kojih su mnoge bile u likvidaciji.⁴⁵

7. Vjerski tisak

Prije Drugoga svjetskog rata Katolička crkva na području Jugoslavije izdavala je 137 listova na hrvatskom i slovenskom jeziku te na jezicima nacionalnih manjina. Nakon dolaska nove vlasti 1945. godine stanje se drastično pogoršalo, a vlasti su novonastalo stanje pravdale nestašicom papira. Komunističke vlasti konfiscirale su i crkvene tiskare.

U početku poslijeratnog razdoblja od katoličkih glasila izlazio je samo tjednik *Dobri Pastor*, koji je vrlo brzo zabranjen, te nekoliko službenih glasnika i vjesnika biskupija i raznih redova u kojima se smjelo pisati samo tekstove izrazito vjerskog sadržaja. Poslije je prvo u Istri, a zatim u Zagrebu izlazio vjerski časopis *Gore Srca*, ali je i on, nakon niza zabrana, prestao izlaziti 1952. godine. Vlasti su jedino dozvoljavale, pa čak i poticale one listove koje su izdavala režimu sklona svećenička udruženja.

Biskupi su u svojoj Okružnici o kršćanskom odgoju mladeži, upućenoj vjernicima u kolovozu 1946., izrazili žaljenje što ne mogu izdavati katoličke listove koji bi mogli pomoći pri odgoju mladeži. Kako se stanje s katoličkim tiskom sve više pogoršavalo, naročito u područjima s većinskim hrvatskim stanovništvom, biskupi su na to upozorili i u svojoj predstavi državnim vlastima krajem srpnja 1947. godine.

⁴² R. ŁATKA, J. MARECKI, *Kościół katolicki*, str. 40.

⁴³ J. ŻARYN, *Kościola w PRL*, str. 27–28.

⁴⁴ R. ŁATKA, J. MARECKI, *Kościół katolicki*, str. 44, 55.

⁴⁵ J. ŻARYN, *Kościola w PRL*, str. 21.

Katoličkoj crkvi narednih godina nije bilo omogućeno pokretanje ni jednog lista, izuzev svojih službenih glasila, sve do početka Drugoga vatikanskoga koncila 1962., kada je pokrenut *Glas Koncila*, zahvaljujući popustljivosti vlasti zbog želje za normalizacijom odnosa sa Svetom Stolicom.⁴⁶

U Poljskoj su komunisti u početku u ime smirivanja antikomunističkih osjećaja u društvu bile spremne na pojedine ustupke pa su tako dale suglasnost za izdavanje krakovskog crkvenog lista *Tygodnik Powszechnego*. Pojavili su se i drugi crkveni listovi, poput *Tygodnika Warszawskog* ili tjednika *Niedziela* u Częstochowi. Tako je 1947. u Poljskoj izdavano 30 crkvenih listova.⁴⁷ Međutim, i u Poljskoj su, doduše nešto kasnije nego u Jugoslaviji, likvidirane katoličke redakcije, izdavačke kuće i tiskare. Cenzura je također bila sve oštrija.⁴⁸ Krajem 1950-ih došlo je do porasta broja vjerskih časopisa. U razdoblju od 1956. do 1959. postojalo je 37 katoličkih časopisa. Oživljavanje vjerskog tiska bilo je kratkog vijeka i nakon tog razdoblja može se primijetiti značajan pad broja crkvenih publikacija.⁴⁹

8. Svećenička udruženja u službi razbijanja crkvenog jedinstva

Komunistički režimi u Jugoslaviji i Poljskoj s vremenom su shvatili da represivne metode ne donose rezultate te da stvaraju kod vjernika otklon prema vlasti. Zbog toga su pokretali akcije osnivanja svećeničkih udruženja s ciljem razbijanja jedinstva u redovima Katoličke crkve. Ta su udruženja u Jugoslaviji osnivana od strane vjerskih komisija i Uprave državne bezbjednosti (Udba) tako što su u njih učlanjivani katolički svećenici na razne načine. Temelj udruženja trebali su činiti oni svećenici koji su bili pripadnici partizanskog pokreta i skloni vlastima. No s obzirom na to da je takvih bilo premalo, u udruženja su pod prisilom učlanjivani svećenici koji su bili u zatvorima kao politički zatvorenici (po podatcima iz 1961. u hrvatskom je udruženju bilo 46% onih koji su izišli iz zatvora) te oni svećenici koji su inače bili već kompromitirani u crkvenim redovima pa ih se lako moglo ucjenjivati. Jedan dio svećenika u udruženja je privučen raznim materijalnim povlasticama.

U postupku stvaranja svećeničkih udruženja, krenulo se prvo u onim krajevima gdje je crkvena vlast i veći dio svećenstva bio skloniji suradnji s vlastima, kao što je to bilo u Istri, Sloveniji i Bosni i Hercegovini. Biskupska konferencija odlučila je 26. travnja 1950. da je članstvo u tim udruženjima »suvišno«, tj. »ne preporučuje se« (*Non expedit*), ali su postupci biskupa u primjeni te odluke bili različiti. Neki su udruženja tolerirali, a neki su prijetili sankcijama članovima udruženja. Bilo je i slučajeva da su sami svećenici molili da im se zabrani pristup u udruženja, kako bi imali opravdanje pred državnim vlastima za neučlanjivanje.

⁴⁶ Mirko J. MATAUŠIĆ, »Katolički tisak u Zagrebačkoj nadbiskupiji«, *Zagrebačka biskupija i Zagreb (1094–1994). Zbornik u čast kardinala Franje Kuharića*, Zagreb, 1995.; Katarina SPEHNJAK, *Javnost i propaganda: Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske 1945. – 1952.*, Zagreb, 2002.

⁴⁷ J. ŻARYN, *Kościół w PRL*, str. 12, 17.

⁴⁸ R. ŁATKA, J. MARECKI, *Kościół katolicki*, str. 37, 44.

⁴⁹ *Bibliografia katolickich czasopism religijnych w Polsce 1945–1989* (Bibliografija katoličkih vjerskih časopisa u Poljskoj 1945. – 1989.), (prir. Danuta WIELGAT), Lublin, 1996.

Komunistički režim svim je sredstvima podupirao udruženja. Obecavao je da će svećenici dobiti socijalno osiguranje, mirovine i druge pogodnosti, ako se učlane u udruženja. No režim nije prezao ni od najgorih mogućih metoda pritisaka (ucjene, prijetnje) na pojedine svećenike, kako bi ih natjerao da postanu članovi navedenih udruženja.

Bez obzira na izoliranost, nadbiskup Stepinac se koristio svakom prigodom da upozori svećenstvo na opasnosti tih udruženja. Biskupi su na Biskupskoj konferenciji 26. rujna 1952. jednoglasno donijeli izjavu »*Non licet*« (zabranjuje se), kojom se oštro osuđuju staleška udruženja katoličkih svećenika i zabranjuje njihovo osnivanje.

Odluka biskupa o zabrani svećeničkih udruženja toliko je uznemirila komunistički režim da je jugoslavenska vlada uputila Svetoj Stolici prosvjedno pismo 1. studenoga 1952., u kojem ju optužuje za uplitanje u unutrašnje poslove Jugoslavije. Međutim, jugoslavenska vlada je u međuvremenu saznala da će nadbiskup Stepinac biti imenovan kardinalom, što je vlada doživjela kao dodatnu »pljusku« Jugoslaviji te je prekinula diplomatske odnose sa Svetom Stolicom. Glavni razlog prekida diplomatskih odnosa bila su svećenička udruženja, a imenovanje Stepinca kardinalom poslužilo je jugoslavenskim vlastima kao povod i izgovor za tu odluku.

Bez obzira na odlučnost biskupa, svećenici skloni takvom udruživanju osnivali su, u suradnji s državnim vlastima, svoja staleška udruženja po pojedinim republikama. Sva ta udruženja djelovala su mimo volje biskupa, osim istarskog Udruženja sv. Ćirila i Metoda, koje je jedino imalo odobrenje mjesnog biskupa. Nadbiskup Stepinac o pitanjima svećeničkih udruženja nije uopće dvojio. Svojim je zamjenicima u Zagrebačkoj nadbiskupiji zapovjedio da odmah suspendiraju one svećenike koji su pristupili udruženjima. Jednak otpor djelovanju svećeničkih udruženja pružao je Stepinčev nasljednik na mjestu zagrebačkog nadbiskupa Franjo Šeper, koji je tvrdio da su udruženja nastala uz pomoć Udbe, koja svećenike koji imaju »putra na glavi« (alkoholičari, konkubinanci, porezni dužnici...) prisiljava da stupe u udruženja.

Sama udruženja u svojoj djelatnosti nisu imala gotovo nikakve samostalnosti. Svi važniji potezi, pa i najmanje detalji dogovarani su na sjednicama vjerskih komisija. Vjerske komisije, posebice u Hrvatskoj, zabrinjavalo je to što je prosjek godina članova udruženja velik, a članstvo se ne pomlađuje i ne proširuje, dok je među članovima sve više pojava pijančevanja, gubljenja svećeničkog lika i ugleda. Državne je vlasti čak počelo zabrinjavati i to što su pojedini članovi udruženja legalizirali svoju vezu s Udbom, jer je to moglo ozbiljno štetiti udruženju.⁵⁰

Negdje u isto vrijeme kao i u Jugoslaviji, komunističko je vodstvo u Poljskoj predlagalo da se poduzmu koraci kako bi se dio svećenstva povezao s komunistima. Predsjednik NR Poljske Bolesław Bierut takvu je ideju čuo i od Staljina tijekom razgovora u kolovozu

⁵⁰ Velimir BLAŽEVIĆ, »Kontroverze oko osnivanja i djelovanja udruženja katoličkih svećenika«, *Bosna Franciscana*, br. 17, 2002.; Jure KRIŠTO, *Partija, UDBA i svećenička udruženja. Udbin elaborat o Udruženjima i drugi dokumenti*, Zagreb, 2014.; Ratko PERIĆ, »Biskupski delegat Majić i ilegalno svećeničko „udruženje“«, *Sluga dobri i vjerni. Život i djelo mons. Andrije Majića. Zbornik radova sa Studijskog dana*, Mostar, 1998.; Ratko PERIĆ, »*Non expedit* i *Non licet*«, *Vrhbosnensia: časopis za teološka i međureligijska pitanja*, god. 7, br. 1, Sarajevo, 2003.; fra Ignacije GAVRAN, *Lucerna lucens? / Dossier »Dobri Pastir«*, Sarajevo, 2012.; M. AKMADŽA, *Biskupi, komunisti i svećenička udruženja*.

1949. godine. Nakon stabiliziranja vlasti, komunisti su ogorčeno pokrenuli akciju protiv posljednjeg neprijatelja sposobnog za borbu protiv režima – Katoličke crkve, koju su mogli pobijediti samo iznutra. Ključno mjesto u ovom planu imalo je već spomenuto pritvaranje primasa Wyszyńskog u izolaciju. Drugi važan element u sustavu borbe protiv Crkve bila je aktivnost katoličke inteligencije okupljene u udruge koje je ovlastila državna vlast.⁵¹

Međutim, komunisti su još od 1947. počeli u svojoj promidžbi dijeliti svećenstvo na »pozitivno« i »reakcionarno«, nadajući se da će slomiti njihovu solidarnost. Poseban program uznemiravanja svećenstva razvijen u Ministarstva javne sigurnosti trebao je dovesti do unutarcrkvenih podjela. Već u listopadu 1947. službenici toga ministarstva obavili su upozoravajuće razgovore s odabranom skupinom župnika. Bili su prisiljeni javno kritizirati službenu izjavu poljskog episkopata sadržanu u spomenutom pastoralnom pismu. Ti su razgovori bili model za naknadne pritiske na svećenstvo.⁵²

Tako se u godinama koje su slijedile nastojalo razbiti jedinstvo katoličkog svećenstva, kao što se to radilo u SSSR-u u prvim godinama nakon revolucije. U skladu s tim, svećenicima bliskim vlastima daju se određene povlastice: promiču se na prestižne položaje, stječu akademska zvanja, dobivaju subvencije za obnovu svojih crkava, kao i razne druge pogodnosti. Ti svećenici nazivani su »svećenici domoljubi« (u Jugoslaviji »narodni svećenici«). Tijekom cijelog razdoblja komunističke vladavine u Poljskoj taj se izraz koristio za opisivanje svećenika koji su svjesno podržavali djelovanje vlasti usmjerenih na razbijanje jedinstva Crkve, pomagali vlastima, bili im pokorni i imali od toga korist. Ti svećenici nelojalni biskupima, koji su bili aktivni od jeseni 1949., dobili su pravo u veljači 1950. osnovati vlastitu nacionalnu organizaciju (glavne okružne povjereničke komisije) i izdavati vlastiti list (*Głos Kapłana*). Kao rezultat zapljene crkvene imovine, Crkveni fond trebao je biti u velikoj mjeri stavljen na raspolaganje tom pokretu, koji je zapravo potpadao pod odgovornost Ureda za vjerska pitanja. Dio svećenstva, slomljen od sigurnosnih službi ili osjetljiviji na demagošku promidžbu, potpao je pod utjecaj pokreta »svećenika domoljuba«. Nakon nekoliko godina taj je pokret imao nekoliko stotina aktivnih i gotovo tisuću pasivnih članova koji su imali vlastiti tisak, mogućnost odmora u sanatorijima, dobivali izdvajanja za materijal potreban za izgradnju i obnovu crkava, bili oslobođeni poreza ili su na kraju nagrađeni visokim državnim odličjima.⁵³

Sve je zapravo počelo tijekom sastanka svećenika – bivših zatvorenika njemačkih koncentracijskih logora, koji se održao u Włocławeku 1. listopada 1949. godine – na kojem se rodila ideja o formiranju skupine duhovnika koji bi podržali državne vlasti u naporima na razvoju društva i obnovi zemlje. Iskoristivši tu ideju, komunisti su 12. siječnja 1950. osnovali Glavni odbor svećenika pri Glavnom odboru Savez boraca za slobodu i demokraciju (*Związek Bojowników o Wolność i Demokrację – ZboWiD*), a mogli su mu pripadati samo oni svećenici koji su bili zatvorenici njemačkih koncentracijskih logora ili nacističkih zatvora i koji su imali status branitelja. Međutim, formula članstva brzo je proširena i svaki svećenik s pozitivnim stavom prema »narodnoj« Poljskoj i njezinim vlastima mogao je pripadati Odboru svećenika. S vremenom (1953.) neki su članovi Odbora svećenika

⁵¹ R. ŁATKA, J. MARECKI, *Kościół katolicki*, str. 53.

⁵² J. ŻARYN, *Kościół w PRL*, str. 21–22.

⁵³ J. ŻARYN, *Kościół w PRL*, str. 25, 32.

premješteni u Odbor klera i svjetovnih katoličkih aktivista pri Nacionalnom odboru Nacionalne fronte. Naime, krajem 1950. osnovan je Odbor intelektualaca i katoličkih aktivista. Njezin je inicijator bio aktivist udruge PAX (do 1952. udruga se zvala »Dziś i Jutro« [»Danas i sutra«]) Bolesław Piasecki, čija je namjera bila okupiti oko sebe skupinu svećenstva i laika koji podržavaju suradnju katolika s komunističkim vlastima. Svećenike koji su bili članovi Odbora također su nazivali »domoljubima«. PAX je isticao da bi katolici, potpuno svjesni svoje vjerske i filozofske posebnosti, trebali imati pozitivan interes za socijalizam i biti prisutni u izgradnji socijalno-ekonomskih postignuća socijalizma. Uključivanjem u raspravu o socijalno-ekonomskim pitanjima računali su na »civiliziranje« komunista, zadržavanje slobode izražavanja o svjetonazorskim pitanjima i mogućnost suživota dvaju svjetonazora, tj. kršćanstva i marksizma. Cilj državnih vlasti bio je iskoristiti tu i slične udruge za razbijanje antikomunističkih redova katoličke inteligencije i crkvene hijerarhije. Kao i u Jugoslaviji, komunistička promidžba krivila je biskupe za loše odnose između države i Crkve, što je udruga PAX podržavala, a to je u javnosti politiku vlasti prema Crkvi činilo vjerodostojnom. Jedna od kontroverznih odluka udruge PAX bila je sudjelovanje u organizaciji naknadnih skupova i protucrkvenih događaja na kongresima katoličkog svećenstva tijekom kojih su Sveta Stolica i Episkopat navodno kršili spomenuti sporazum od 14. travnja 1950. godine. Biskupi nisu mogli braniti svoj stav zbog cenzure, a njihovi napori da održe kontakt sa Svetom Stolicom korišteni su za optužbe za izdaju nacionalnih interesa i špijunažu.

Godine 1953. dogodile su se određene promjene i preobrazbe u krugu »domoljubnih svećenika«. Razlog je bila snažna osuda tog miljea od strane crkvene hijerarhije, njegov gubitak ugleda među svećenstvom i djelovanje na štetu Katoličke crkve. Na svom vrhuncu, na prijelazu iz 1954. u 1955., oko 1300 svećenika, koji su činili 10% poljskog svećenstva, pripadalo je Glavnom odboru svećenika pri ZBoWiD-u. Na kraju – odlukom državnih vlasti – Odbor svećenika raspušten je u srpnju 1955. godine.⁵⁴

Tijekom promjena u listopadu 1956. Gomułkin je bio prisiljen proširiti ovlasti katolika na polju politike, prethodno dostupne samo udruzi PAX. Tu je prigodu iskoristila katolička zajednica »Znak«, koja je bila zastupljena i u parlamentu. Tako su krugovi »naprednih« katolika poput PAX-a i parlamentarne skupine »Znak« ponekad čak pokušali braniti interese Katoličke crkve, ali nisu prelazili granicu i nisu kritizirali komuniste. Među katoličkim krugovima zajednica »Znak« imala je glavnu ulogu nakon 1956. i tijekom cijelog desetljeća 1960-ih. Činili su je katolički »napredni« intelektualci koji su nastojali osigurati potporu crkvene hijerarhije, ali se istodobno ne zamjerati državnim vlastima. Međutim, pomirenje tih dvaju stavova pokazalo se praktički nemogućim u uvjetima napetih odnosa između države i Crkve.⁵⁵

S druge strane, PAX je 1957. godine dobio dopuštenje za uspostavljanje terenskih struktura. Gomułka je tu udrugu smatrao konkurencijom zajednici »Znak«, koja je sve više jačala. Zahvaljujući tomu povećao je raspon utjecaja, ulazeći u nova polja. Aktivirao se i izvan velikih gradova, u provincijama. To je udruženje nastojalo održavati ravnotežu u od-

⁵⁴ A. DUDEK, *Państwo i Kościół*, str. 8–17; R. ŁATKA, J. MARECKI, *Kościół katolicki*, str. 23, 32–33; J. ŻARYN, *Kościół w PRL*, str. 46–47.

⁵⁵ J. ŻARYN, *Kościół w PRL*, str. 88–96.

nosu prema komunistima i Crkvi, izbjegavajući otvorenu podršku komunistima, ali blisko surađujući s njima, uz istodobno sudjelovanje u životu Crkve. Nerijetko su mjesni aktivisti PAX-a podržavali župe u kontaktima s vlastima, pomažući u rješavanju službenih pitanja, posebno na polju podizanja novih crkava i potrebne obnove župnih zgrada. Ta je aktivnost bila na margini koju je vlada prepustila religiji i trebala je biti argument koji pokazuje slobodu Crkve u NR Poljskoj. Međutim, PAX je ipak gubio ugled, posebice u katoličkim krugovima, pa na izborima u siječnju 1957. ta udruga nije dobila nijednog zastupnika u Seymu. Nakon tog neuspjeha PAX je ponovno postao aktivan tek tijekom pojačane borbe između države i Crkve 1960-ih.⁵⁶

9. Odnosi sa Svetom Stolicom

Odnosi Svete Stolice i Jugoslavije bili su vrlo napeti u prvim godinama nakon Drugoga svjetskog rata. Jugoslavenska vlast sustavno je optuživala Svetu Stolicu za sve probleme koje je imala s Katoličkom crkvom u Jugoslaviji, ali i za druge probleme međunarodnog karaktera, od optužaba za klevetanje jugoslavenskih vlasti u svijetu do optužaba da ona stoji iza rješavanja graničnih pitanja s Italijom s kojim Jugoslavija nije bila zadovoljna. Istodobno Sveta Stolica nije nikako mogla prihvatiti komunističku vlast u Jugoslaviji, a posebice njezin odnos prema Katoličkoj crkvi i nadbiskupu Stepincu. No jugoslavenske vlasti, računajući na njezin utjecaj u svijetu, nastojale su održati sa Svetom Stolicom koliko-toliko dobre odnose, koji su često bili u takvom stanju da je izgledalo da će doći do prekida diplomatskih odnosa. No, to je ipak u početku bilo izbjegnuto.

Diplomatski odnosi između Svete Stolice i Jugoslavije ipak su prekinuti u prosincu 1952., ponajprije zbog biskupske zabrane već spomenutih svećeničkih udruženja. Jugoslavenski predsjednik Josip Broz Tito je nakon prekida diplomatskih odnosa sa Svetom Stolicom, pokušavao naći rješenje direktnim pregovorima s biskupima u Jugoslaviji, ali su oni i dalje ostali vjerni Svetoj Stolicu i ti su pokušaji propali.

Kao što je već spomenuto, nakon smrti pape Pija XII. 1958. i kardinala Alojzija Stepinca 1960., predstavnici državne vlasti u Jugoslaviji željeli su dokazati da su njih dvojica bili glavni krivci za loše crkveno-državne odnose te su odmah u javnost puštene najave da vlada želi poboljšanje odnosa s Katoličkom crkvom. Također se nastojalo prikazati Stepinčeva nasljednika nadbiskupa Franju Šepera kao osobu skloniju dijalogu s državnim vlastima, iako on to ničim nije pokazao, već je naprotiv bio sličnih svjetonazora kao Stepinac. Biskupi su sa zasjedanja biskupskih konferencija u rujnu 1960. uputili predstavku saveznoj vladi u kojoj su dali do znanja da su spremni djelovati na poboljšanje crkveno-državnih odnosa, ali da je pitanje ukupnih odnosa Katoličke crkve i države u nadležnosti Svete Stolice.

Do 1964. na razne načine i uz razne posrednike uspostavljani su kontakti između Svete Stolice i Jugoslavije koji su trebali ispitati stajališta objiju strana i pripremiti teren za početak pregovora. Na razvoj stanja utjecalo je i održavanje Drugoga vatikanskog koncila, koji je najavio otvaranje Crkve prema ateističkim režimima.

⁵⁶ R. ŁATKA, J. MARECKI, *Kościół katolicki*, str. 56–57; J. ŻARYN, *Kościół w PRL*, str. 94–96.

U Poljskoj je već 12. rujna 1945. godine Privremena vlada nacionalnog jedinstva prekinula konkordat sa Svetom Stolicom, potpisan 1925., i za to optužila Katoličku crkvu. Optužili su Svetu Stolicu da je ona jednostrano prekinula konkordat pravnim aktima počinjenim tijekom njemačke okupacije. No, ta privremena vlada nije uzela u obzir da je Crkva morala prilagođavati svoje djelovanje u okupiranoj Poljskoj u skladu s novonastalim stanjem kako bi omogućila vjerski život svojih vjernika, a da time nije bila u službi okupatora.⁵⁷ Odluka o prekidu konkordata popraćena je promidžbenom kampanjom protiv Svete Stolice i pape Pija XII., čije su aktivnosti tijekom Drugoga svjetskog rata bile kritizirane. Napadi na Svetu Stolicu pojačali su se posebno nakon papina pisma njemačkim biskupima u ožujku 1948., jer se Pio XII. u njemu koristio frazama koje sugeriraju mogućnost otkazivanja potsdamskih aranžmana u dijelu koji se odnosi na granicu na rijekama Odri i Nisi. Prekid konkordata stvorio je specifičnu pravnu prazninu, dopuštajući ili preuređivanje odnosa države i Crkve na međunarodnoj sceni (Poljska – Sveta Stolica), ili potragu za drukčijim *modusom vivendi* između poljskog Episkopata i nove vlade u zemlji.⁵⁸

Bilo je i nejasnoća u odnosima poljskoga Episkopata i Svete Stolice zbog spomenutog sporazuma biskupa s poljskim vlastima 14. travnja 1950. godine. No, to je otklonjeno posjetom delegacije poljskih biskupa na čelu s primasom Wyszyńskim Svetoj Stolicu u travnju 1951. godine. Veleposlanik poljske vlade u egzilu pri Svetoj Stolicu Kazimierz Papée⁵⁹ o učincima tog posjeta biskupa zapisao je: »Što se tiče vjernosti Svetoj Stolicu, predanost Crkvi i vjernicima koji su im povjereni, poljski su biskupi ti koji stoje iznad svake pohvale. [...] Obznani su se, nisu ostavili sumnje u svoju vjeru, revnost, požrtvovnost i odanost. Iako su tijekom ovog kratkog boravka u zapadnoj Europi morali steći dojam da atlantski zapad živi za sebe i da je ravnodušan prema onome što se događa u istočnoj Europi, ipak bi mogli ojačati u Rimu u uvjerenju da je Svetoj Stolicu uvijek stalo do Crkve i vjernika u Poljskoj i zemljama iza željezne zavjese i pobuđuju za njih veći interes.«⁶⁰

Nakon zaokreta u Poljskoj politici prema Crkvi i općenito 1956. godine pitanje pregovora sa Svetom Stolicom oko konkordata ponovno je pokrenuto. No, ipak je tijekom razgovora odlučeno da se to odgodi. Naime, tijekom susreta s kardinalom Wyszyńskim prije njegova odlaska u Rim u svibnju 1957., Gomułka je izrazio spremnost za uspostavljanje diplomatskih kontakata sa Svetom Stolicom. Tada je sugerirao da je moguće uspostaviti diplomatsku misiju za Svetu Stolicu u Varšavi. Nije isključio ni mogućnost konkordata, iako ga nije izravno predložio. Međutim, najviše od svega, Gomułka je tražio način da izbjegne posredovanje primasa Wyszyńskog u kontaktima sa Svetom Stolicom. Naime, Wyszyński je imenovan kardinalom u siječnju 1953., ali je kardinalski šešir preuzeo tek u svibnju 1957., nakon puštanja na slobodu. Talijanske su novine naglašavale važnu ulogu kardinala Wyszyńskog u borbi protiv komunizma. Sveta Stolica pažljivo je prihvatila kardinalove izjave o punom jedinstvu u poljskom Episkopatu. Sveta Stolica vjerovala je

⁵⁷ R. ŁATKA, J. MARECKI, *Kościół katolicki*, str. 20–21.

⁵⁸ J. ŻARYN, *Kościół w PRL*, str. 14.

⁵⁹ Kazimierz Papée bio je priznat od Svete Stolice kao veleposlanik poljske vlade u egzilu do smrti pape Pija XII. 1958., nakon čega mu je papa Ivan XXIII. ukinuo akreditaciju, što je pridonijelo poboljšanju poljsko-vatikanskih odnosa.

⁶⁰ Jan ŻARYN, *Stolica Apostolska wobec Polski i Polaków 1944–1958* (Sveta Stolica prema Poljskoj i Poljacima 1944. – 1958.), Warszawa, 1998., str. 283.

da je nemoguće sklopiti bilo kakve sporazume s komunistima. Stoga pokušaji postizanja sporazuma između poljskih komunista i crkvene hijerarhije nisu izgledali realnima.⁶¹

Zaključak

Iako su i Jugoslavija i Poljska nakon Drugoga svjetskoga rata uspostavile sovjetski tip državnog socijalizma, Jugoslavija je 1948. raskinula savez sa sovjetskim komunističkim blokom te uspostavila poseban oblik socijalističkog uređenja koji je s vremenom nazvan samoupravni socijalizam. S druge strane Poljska je ostala pod čvrstim nadzorom sovjetskog komunističkog režima sve do njegova pada. Ipak, zajedničko obama režimima bio je odnos prema Katoličkoj crkvi kao neprijatelju režima, odnosno jedinjoj organizaciji koja se mogla oduprijeti njihovoj vlasti. Doživljavali su je kao moguće središte okupljanja oporbenih političkih snaga i kao najjačeg ideološkog protivnika.

Jugoslavija je, za razliku od Poljske, bila i višenacionalna i višekonfesionalna zajednica pa je vlast i o tome morala voditi računa, posebice zbog povijesno uvjetovane velike netrpeljivosti između Katoličke crkve i Srpske pravoslavne crkve. Obrazovano svećenstvo, materijalna neovisnost o državi, kao i međunarodni utjecaj, davali su Crkvi snagu u otporu protiv napada. Oba su režima pokušavala djelovati na crkvene vlasti u svojim zemljama da oslabe veze sa Svetom Stolicom kako bi je stavili pod svoj nadzor.

Iako su crkvena vodstva u objema zemljama nastojala održavati koliko-toliko dobru suradnju s državnim vlastima, može se primijetiti da Crkva u Poljskoj u tome, barem u prvim godinama, imala više uspjeha. Čak je i potpisala sporazum o razumijevanju s vladom 14. travnja 1950. godine. Razlog tomu vjerojatno leži i u činjenici da se Katolička crkva u Poljskoj isticala takvim držanjem tijekom Drugoga svjetskog rata kojemu ni komunisti nisu imali što zamjeriti, a s kojim je ušla i u novu društvenu i političku stvarnost nakon što su Sovjeti ušli u Poljsku. Zato se poljske komunističke vlasti nisu mogle okomiti na Crkvu kao »izdajnika«, za razliku od jugoslavenskih komunista koji su Katoličku crkvu sustavno optuživali za, po njima, nedomoljubno držanje, odnosno suradnju s ustaškim režimom. To se očitovalo i u snazi represije jugoslavenskih partizana i komunista prema Katoličkoj crkvi još tijekom Drugoga svjetskog rata, u kojem je od njihove strane ubijeno oko 355 svećenika. Ubojstva su nastavljena i nakon rata, sve do kraja 1951. godine. Za razliku od Jugoslavije, u Poljskoj su neposredno nakon rata komunisti izbjegavali izravnu represiju nad katoličkim svećenstvom. No, to ne znači da represije nije bilo, samo nije bila tako otvorena i žestoka kao u Jugoslaviji. Svećenstvo je uglavnom optuživano za navodnu suradnju s njemačkim okupatorom i naoružanim podzemljem. Glavni cilj političkih suđenja svećenstva bio je, kao i u Jugoslaviji, slomiti jedinstvo Crkve kompromitirajući crkvenu hijerarhiju među svećenicima. Sličnost odnosa prema Crkvi u objema se zemljama očitovala i u odnosu prema njezinim vodećim osobama. U Jugoslaviji je nadbiskup Štepinac osuđen i zatvoren te u je u vrijeme izvršenja presude preminuo, a u Poljskoj je

⁶¹ Zygmunt ZIELIŃSKI, Sabina BOBER, *Kościół w Polsce 1944–2007* (Crkva u Poljskoj 1944. – 2007.), Poznań, 2009., str. 196–198; Jan ŻARYN, *Kościół w Polsce w latach przelomu (1953–1958). Relacje ambasadora RP przy Stolicy Apostolskiej* [Crkva u Poljskoj na prekretnici (1953. – 1958.). Izvještaji poljskog veleposlanika pri Svetoj Stolic], Warszawa, 2006., str. 116–122.

Wyszynski bio zatvoren bez suđenja te je ipak nakon puštanja na slobodu još dugo ostao na čelu poljske Crkve.

Ispostavilo se, međutim, da su komunisti u Poljskoj ipak igrali vlastitu igru usmjerenu na istiskivanje Crkve iz društvenog života i lišavanje funkcije glasa savjesti u nacionalnim i državnim stvarima. Stvaranje dojma da je Crkva nazočna u javnom životu bilo je potrebno poljskim komunistima kao element izgradnje imidža demokratske države. Za razliku od Jugoslavije, komunističke vlasti u Poljskoj nisu ometale dobrotvorni rad Crkve. Međutim, država se, kao i u Jugoslaviji, službeno poštujući vjerske osjećaje i osiguravajući slobodu vjere za svakog građanina, zapravo na sve moguće načine borila protiv raznih religija i svih oblika pobožnosti. Komunističke vlasti u objema zemljama širile su ateističke ideje te vodile borbu protiv Katoličke crkve i drugih vjerskih udruga. Nastojali su u potpunosti svojim interesima podrediti crkvenu hijerarhiju i učiniti njezino djelovanje ovisnim o odlukama stranačke i državne vlasti.

Dok su prve dvije-tri godine nakon svršetka rata u Poljskoj bile vrijeme relativnog mira, kasnije su se neki oblici represije intenzivirali. U Jugoslaviji je bilo obrnuto, prvih par godina bila je otvorena represija i radikalne mjere prema Crkvi, a kasnije je došlo do postupnog popuštanja.

Jedan od oblika obračuna s religijom, kao i u Jugoslaviji, trebale su biti zabrane prakticiranja vjere za službenike i zaposlenike državnih ustanova. Takvi su državni službenici bili nepoželjni na svojim radnim mjestima, pa čak i otpušteni. U toj su situaciji neki zaposlenici, bojeći se represije vlasti, bili prisiljeni prakticirati vjeru u tajnosti.

Za slabljenje Crkve u objema zemljama poduzete su mjere za oduzimanje njezine imovine. U Jugoslaviji je to ipak bilo radikalnije, i to odmah nakon uspostave vlasti, naročito pri provođenju agrarne reforme, kojom je Crkvi oduzeto preko 80% obradivog zemljišta. Raznim drugim zakonima oduzeto je i mnoštvo crkvenih zgrada, naročito u većim gradovima. U Poljskoj je oduzimanje crkvene imovine krenulo znatno kasnije (1950.), kada je zaplijenjena gotovo cijela imovina Caritasa – vrtići, društveni domovi, starački domovi, spavaonice, kuhinje i centri za pomoć. Nacionalizirani su sanatoriji i bolnice kojima su upravljale vjerske zajednice ili su bili u njihovu vlasništvu. Za slabljenje materijalnog stanja Crkve korištene su i porezne presije. Oduzimanje imovine u objema je zemljama trebalo ograničiti materijalnu bazu Katoličke crkve.

Tijekom staljinističkog razdoblja Crkva u Poljskoj više je puta pokušavala uspostaviti suradnju s državnim vlastima na određenoj razini, nastojala normalizirati odnose, pa čak je i potpisala s vlastima sporazum o razumijevanju (14. travnja 1950.). Tim sporazumom biskupi su se obvezali da će utjecati na svećenstvo da potiče vjernike na poštovanje državne vlasti i na rad na obnovi zemlje. Vjerskim zajednicama bilo je dopušteno slobodno djelovanje i odlučeno je da će kapelani moći slobodno djelovati u bolnicama, zatvorima i vojsci, što je u Jugoslaviji bilo nezamislivo. Zapravo je bila riječ o prisilnom sporazumu, koji je ipak Episkopatu dao priliku da se oporavi od očekivanih novih napada. S te točke gledišta, plan biskupa bio je uspješan, jer iako proces uništavanja Crkve nije zaustavljen, usporen je i na jedno vrijeme odgođen. Međutim, gotovo sve obveze koje je država obećala nisu ispunjene. Paradoksalno, ali nakon potpisivanja sporazuma započeo je najveći progon Katoličke crkve u Poljskoj.

U objema se zemljama također vodila borba za mladež, posebice ometanjem i zabranama vjeronauka. U Jugoslaviji je proces izbacivanja vjeronauka iz državnih škola trajao vrlo kratko i dovršen je već 1952., dok je u Poljskoj taj proces bio znatno kompliciraniji te se tek u razdoblju od 1950. do 1955. sustavnije radilo na eliminiranju religije iz javnih škola. Država se dosljedno trudila da uvede načelo potpune sekularnosti škole. U kolovozu 1958. izdana je naredba po kojoj su učitelji bili dužni ukloniti sve vjerske simbole iz učionica i prestati izgovarati molitve prije i poslije nastave. U Jugoslaviji je to učinjeno odmah nakon rata. U Poljskoj je poučavanje vjeronauka uklonjeno iz škola te preusmjereno u tzv. vjeronaučne prostore tek 1961. godine.

Slično je bilo i s vjerskim školama. U Jugoslaviji se odmah krenulo u zatvaranje većine vjerskih škola i sjemeništa, dok su u Poljskoj komunističke vlasti u početnim godinama bile prividno blagonaklone prema vjerskim školama, ali su s vremenom jačale sustavan pritisak na vjerske škole te se broj tih škola počeo naglo smanjivati. Činom likvidacije nižih teoloških sjemeništa komunističke su vlasti (kao i u Jugoslaviji) pokušale uskratiti viša teološka sjemeništa svećeničkim kandidatima i tako dovesti do značajnog smanjenja broja svećenika u budućnosti.

Komunističke vlasti u objema zemljama nastojale su ugušiti vjerski tisak. I ovdje su jugoslavenske vlasti bile puno brže i djelotvornije. Skoro svi crkveni listovi zabranjeni su odmah nakon uspostave komunističke vlasti. Međutim, i u Poljskoj su, doduše nešto kasnije nego u Jugoslaviji, likvidirane katoličke redakcije, izdavačke kuće i tiskare. S vremenom je uslijed raznih vladinih mjera i u Poljskoj došlo do značajnog pada broja crkvenih publikacija.

Početni pokušaji uništenja Katoličke crkve u objema su zemljama početkom 1950-ih zamijenjeni programom preuzimanja nadzora nad njom i guranja u sakristije. Međutim, s obzirom na ograničenje vjerskih prava, tih je godina u Poljskoj bilo i značajnih prosvjeda vjernika, što je u Jugoslaviji bilo nezamislivo. Komunistički režimi u Jugoslaviji i Poljskoj s vremenom su shvatili da represivne metode ne donose rezultate te stvaraju kod vjernika otklon prema vlasti. Zbog toga su pokretali akcije osnivanja svećeničkih udruženja s ciljem razbijanja jedinstva u redovima Katoličke crkve. Komunisti su nastojali svojom promidžbom dijeliti svećenstvo na »pozitivno« i »reakcionarno«, nadajući se da će slomiti njihovu solidarnost. Takva je politika ipak imala više uspjeha u Poljskoj, gdje su svećenička udruženja i udruženja katoličkih intelektualaca imala veću ulogu u društvu, pa su njihovi predstavnici čak mogli sudjelovati u političkom životu i biti zastupnici u državnom parlamentu. Ta su udruženja u Poljskoj nastojala održavati ravnotežu u odnosu prema komunistima i Crkvi, izbjegavajući otvorenu podršku komunistima, ali blisko surađujući s njima, uz istodobno sudjelovanje u životu Crkve. Time je vlada nastojala pokazati slobodu Crkve u NR Poljskoj, iako službena Crkva s tim nije imala nikakve veze. No, za razliku od Poljske, crkveno vodstvo u Jugoslaviji vrlo se brzo i oštro postavilo prema svećeničkim udruženjima te ih zabranilo još 1952. godine. Iako su udruženja nastavila svoj rad i nakon te zabrane, ipak je njihova uloga bila beznačajna.

Crkveno-državni odnosi u objema zemljama izravno su utjecali i na njihove odnose sa Svetom Stolicom. Ti su odnosi u obje zemlje bili vrlo napeti, a državne su vlasti sustavno optuživale Svetu Stolicu za sve probleme koje su imali s Katoličkom crkvom u svojim

zemljama, kao i za druge probleme međunarodnog karaktera. No obje su vlade, računajući na njezin utjecaj u svijetu, nastojale održati sa Svetom Stolicom koliko-toliko dobre odnose. Ipak, u Poljskoj je već 1945. Privremena vlada nacionalnog jedinstva prekinula konkordat sa Svetom Stolicom, potpisan 1925., i za to optužila Katoličku crkvu. Optužili su Svetu Stolicu da je ona jednostrano prekinula konkordat pravnim aktima počinjenim tijekom njemačke okupacije. Prekid konkordata ipak nije značio potpun prekid odnosa te su ti odnosi održavani na razne druge načine. Za razliku od Poljske, jugoslavenske su vlasti u potpunosti prekinule odnose sa Svetom Stolicom 1952. nakon biskupske zabrane svećeničkih udruženja i imenovanja Stepinca kardinalom od strane pape Pija XII.

SUMMARY

THE POLICY OF THE COMMUNIST REGIMES IN YUGOSLAVIA AND POLAND TOWARDS CATHOLIC CHURCH (1945 – 1962): SIMILARITIES AND DIFFERENCES

Based on relevant literature and published sources, the author analyzes the similarities and differences in the policies of the communist regimes in Yugoslavia and Poland, especially in terms of similarities and differences in their socialist systems and international position in certain historical periods. Namely, although both countries established the Soviet type of state socialism after the Second World War, from 1948 Yugoslavia left the Soviet communist bloc and gradually established a special form of socialist regime that was later called "self-governing socialism". On the other hand, Poland remained under the strong control of the Soviet communist regime until its collapse. In this paper, the author analyzes the period from the establishment of the communist regime in Yugoslavia and Poland in 1945 to the beginning of the Second Vatican Council in 1962.

KEY WORDS: communist regime, Yugoslavia, Poland, 20th century

